

МИРОСЛАВ Д. МИЛОЈЕВИЋ

СВИЛАЈНАЦ, ЖАБАРИ И ПОЖАРЕВАЦ

— Прилог привредној географији комуна у Поморављу —

Свилајнац, Жабари и Пожаревац, комуне у СР Србији, леже с десне стране В. Мораве у њеном доњем току. Од комуне Светозарево на југу их одвајају Облогар (269 м) и Стари део (277 м). На исток се простиру до комуне Деспотовац, М. Црнуће, Петровац и В. Градиште. Границу према Смедеревском и Лаповском Поморављу углавном чини В. Морава.

Укупна површина комуна Свилајнац, Жабари и Пожаревац износи 1.081 км². На томе простору се налазе 63 насеља. У административном погледу Општинској скупштини Свилајнац припада 22 насеља, Жабари 15, а Пожаревац 26.

УСЛОВИ ЗА ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШТА

Источни део Доње Мораве, у коме су смештене комуне Свилајнац, Жабари и Пожаревац, пружа се од севера ка југу у дужини од око 80 км. Нагнут је ка северу; јужни део лежи на 120—389 м, а крајњи северни део на 67—79 м надморске висине. Западни и нижи део комуне Пожаревац и Жабари представља алувијалну раван, која је просечно висока 76—80 м (4, с. 67). У средњем и северном делу комуне Свилајнац налази се највеће ерозивно проширење Ресаве, а у јужном зараван, у коју је усечена Багрданска клисура. Са ње се диже „на североисточној страни гребен, правца ЈИ—СЗ. На њему су хумови високи 348 до 389 м“ (2, с. 11). Јужно од Костолца пружа се језерска зараван од 104—237 м, која је у комуни Жабари састављена у основи „од црвенкастих и грубљих, а при врху од сивкастих и финијих пескова“ (2, с. 16).

Североисточни и нижи део комуне Пожаревац представљен је ниским и заталасаним земљиштем од 66 до 169 м; оивичен је „косама које благо падају... према долини Мораве...“ (1, с. 1).

У Свилајначком басену изражене су терасе свих релативних висина: 2—3, 10—12 и 20—24 м. Ту се јављају и три високе терасе: једна нижа, од 120—145 м и две више, од 160 и 240 м. Последња тераса се пружа

* Теренска испитивања и обрада прикупљеног материјала вршени су новчаним средствима Републичког фонда за научни рад СР Србије.

управно на речни ток. Терасе од 120 и 160 м низводно од Суботице пружају се паралелно са Ресавом. И једне и друге терасе су дисециране; при том у Грабовцу тераса од 120—140 м рашчлањена је Стубљанским потоком (5, с. 84—88).

Средња годишња температура креће се између $11,3^{\circ}$ и $11,4^{\circ}$ (6). Најтоплији је месец јул са средњом месечном температуром $22,2^{\circ}$ до $22,4^{\circ}$; иза њега долази август ($20,8^{\circ}$ до $21,3^{\circ}$). Најхладнији је јануар $-0,2^{\circ}$ до $-0,8^{\circ}$. Разлика између најтоплијег и најхладнијег месеца је $22,4^{\circ}$ до $23,2^{\circ}$; амплитуда за време вегетационе периоде је мања — $16,7^{\circ}$. У истом периоду просечне месечне температуре су изнад 5° и износе: у пролећним месецима $5,7^{\circ}$ до $16,7^{\circ}$, летњим $20,1^{\circ}$ до $22,4^{\circ}$ и јесењим $12,3^{\circ}$ — $17,3^{\circ}$. Међутим, нису ретке године да се за верме вегетационе периоде јаве негативне температуре. У раздобљу 1925—1940. год. први мраз (средњи датум) јавља се 28. IX, а последњи 17. III (Љубичево). Број дана без мрза у току године је знатан, креће се између 198 и 205. Средњи број дана са температуром од $\geq 10^{\circ}$ износи 208 у комуни Свилајнац и 207—208 дана у комуни Жабари и Пожаревац. Укупна температурна сума је 4.050—4.064 у периоду када је температура $\geq 5^{\circ}$ (7, с. 92).

И облачност је од особитог значаја за пољопривреду: у вегетационом периоду средњи број дана са средњом дневном облачношћу $N_m < 2,5$ износи у комуни Свилајнац 69,7 и 59,9—88,5 дана у комуни Жабари и Пожаревац. Највећу средњу месечну облачност има новембар, децембар, јануар и фебруар (6,1—8,2 десетина), дакле, баш месеци који су ван вегетационе периоде. Број дана са средњом дневном облачношћу $N_m < 2,5$ у сва три летња месеца износи 29,5—42,2, а у септембру 10,4—13,7. Сем тога, у тим месецима је и најмањи број дана са дневном облачношћу $N_m > 7,5$: њихов просечан број износи 3,5—8,4 дана.

Честина ветра је највећа у зимским и пролећним месецима, али је знатна и у осталим месецима. Преовлађујући ветрови у комуни Жабари и Пожаревац су западни, источни и југоисточни, а у комуни Свилајнац и северозападни. Број дана са ветром јачине $\Phi \geq 6$ доста је мали, креће се између 3,4 и 8,2 дана годишње. Најјача је кошава у околини Пожареваца; у ерозивном проширењу Ресаве највеће штете причињава југо, који „каткад дува тако јако, да чула дрвеће из земље и куће обара“ (8, с. 118).

Свилајнац, Пожаревац и Жабари имају годишње 84,2 до 108,7 дана са падавинама $\geq 0,1$ мм; у вегетационом периоду овај број износи 56,3 до 81,2. Висина воде од снега је знатна, износи 66—114 мм; први дан (средњи датум) са снежним покривачем је 2. XII, а последњи 16. III.

Сума годишњих падавина у појединим комунама различита је. Углавном, у комуни Свилајнац просечне годишње висине падавина износе 586 мм, док у комуни Жабари и Пожаревац износе 622 мм. Исто тако, падавине варирају по појединим годинама. Између 1925—1940. год. је максимум годишњих падавина 1940. год. био 698—733 мм. Апсолутни максимум дневних падавина, 61,0 мм, забележен је у комуни Свилајнац 16. V 1929. год., а Пожаревац и Жабари — 64,0 мм — 30. VIII 1927 год. Разлика између највећих дневних висина падавина у појединим комунама је свега 3,0 мм.

Још већи значај за пољопривреду имају месечне висине падавина: њихове просечне вредности колебају се од 23 до 99 мм. Највеће количине падну у мају (87—92 мм); најмање у фебруару (23—35 мм). Просечно за време вегетационе периоде падне 434—459 мм, од чега 20% у мају и 16—17% јуну, а остатак од 63—64% отпада на све остале месеце. Међу овим последњим највеће количине падавина има октобар (55—64 мм). У истом периоду највећи је средњи дневни интензитет падавина у ерозивном проширењу Ресаве (5,5—10,4), најмањи у околини Пожаревца (4,5—7,5). Овакав распоред месечних и интензитет дневних падавина повољан је за успевање кукуруза и других култура које иначе успевају у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве.

Најбогатија је водом река В. Морава, која у пожаревачкој, жабарској и свилајначкој комуни тече својим доњим током. Дугачка је од Багрдана до ушћа у Дунав 141 км, тече од села Лучице и Пругова на северо-запад, а улива се у Дунав североисточно од Кулича. На сектору Марковац—Љубичевски мост доста меандрира. Од Багрдана прима свега две веће притоке с десне стране: Гложанску р. и Ресаву. Прва постаје од Луке и Јаруга у селу Бресје (8, с. 110), а друга извире под висом Стража. Северно од Ресаве налази се Ресавчина, дугачка 46 км. Она тече „паралелно с В. Моравом... и у њу се улива југозападно од Пожаревца... Између Пругова и Лучице Ресавчина је скоро без тока и изгледа као мртваја“ (2, с. 28). Годишњи протицај В. Мораве код Љубичевског моста износи $250 \text{ м}^3/\text{с}$ (9, с. 50).

Високе воде на овим рекама јављају се у пролеће. Највећи средњи месечни водостај на В. Морави је у априлу (392 см) а најмањи у септембру (209 см). Најнижи ниски водостај код Љубичевског моста у периоду 1923—1960. год. забележен је 10. X 1923. и износи 82, а веома висок 4. V 1958. од 706. Минималан водостај код Жабарског моста је био 22. IX и 4. X 1946. од 27 см; али у периоду 1951—1960. врло висок водостај забележен је 3. V 1958. од 644 см. У 1960. год. забележени су водостаји на Ресави: максимални марта од 70 а минимални новембра и децембра од 24 см (10, с. 100—119). Амплитуда износи 46.

У периоду од 1923. до 1956. год. регистровано је 14 катастрофалних поплава В. Мораве. Истиче се да је у свим овим годинама максимални водостај на овој реци био преко 600 см. С друге стране у истом периоду минимални годишњи водостај износио је 30 см. Последње 2—3 године веће поплаве регистроване су једино у комуни Свилајнац, јер су изводно од Кушијева изграђени одбрамбени насипи поред В. Мораве.

Поплаве у насељима поред В. Мораве од Гложана до Кушијева не настају само од речних већ и од подземних вода. Ове воде причињавају знатне штете пољопривреди и у насељима комуне Жабари и Пожаревац, јер је недовољно изграђена мрежа канала за одводњавање: постоји свега 25,1 км канала. Само од Александровца до Влашког Дола има око 500 ха стално забареног земљишта. Према подацима водомерне станице у Љубичеву, средњи годишњи водостај подземних вода се креће око 355 см. Врло високи водостаји су у мају и износе 289 см, а ниски у октобру и новембру од 396 до 402 см. Најниже воде у 1960 год. забележене су 31. X и износе

403 см, а врло високе 31. V до 246 см. У истом периоду забележени су средњи месечни водостаји на водомерним станицама (10): у Забели 556—590 см, Живици 509—593 см, Брежанима 451—562 см. Пожаревацу (класица) 432—482 см итд.

У погледу врста земљишта, с обзиром на различит геолошки супстрат, комуне Свилајнац, Жабари и Пожаревац знатно се разликују. Њихов педолошки покривач је врло различит; у њему учествује више педолошких типова међу којима је најзначајнија црница. Углавном, у најнижим и средњим деловима пространих алувијалних равни налази се алувијум, док у највишим — гајњача или смоница. У комуни Пожаревац алувијум се смеђује са ритском црницом, черноземом и смоницом. Врсте тла у комуни Жабари иду од В. Мораве према долинским странама на исток овим редом: алувијум, алувијална смоница, алувијум или делувијум, смоница, гајњача у оподзољавању. Под смоницама и гајњачама у комуни Свилајнац је 71% од укупне површине, од чега 76% у Свилајначком басену и 24% на десној страни Багрданске клисуре, а остатак од 29% отпада на сва остала земљишта.

Што се тиче плодности земљишта, потребно је истаћи, да се она до почетка XIX века одликовала знатним процентом садржине хумуса. Међутим, отада су она добрим делом деградирани. Томе има више узрока. Најважнији је тај, што се у XIX веку педолошки покривач непрекидно користио, али се при том није довољно водило рачуна о одржавању његове плодности применом агротехничких мера; као последица тога већ крајем XIX и почетком XX века знатно су били модификовани поједини педолошки типови. Скоро исти случај је био у времену између два светска рата, мада су се за ондашње прилике Србије земљишта у околини Свилајнца, Жабара и Пожареваца сматрала најплоднијим у сливу В. Мораве. У том погледу запажа се изванредан напредак тек од 1951. год., када су под утицајем земљорадничких задруга сељачка газдинства почела масовније да користе вештачка ђубрива за побољшавање физичког састава земљишта. Међутим, то не треба да значи да данас у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве нема оподзољених и деградираних површина. Насупрот, таква земљишта постоје у свим комунама и најчешће су својина економски слабијих газдинстава; то потврђују и најновија детаљна педолошко-типолошка истраживања земљишта у сливу В. Мораве (11), па и у комунама Свилајнац, Жабари и Пожаревац, која су извршена у току 1953—1957. год.

За успевање усева од нарочитог је значаја и температура земљишта. Она у Љубичеву од марта до октобра износи $5,5^{\circ}$ — $23,0^{\circ}$ на дубини од 20 см (12). Јануарска температура земљишта на овој агрометеоролошкој станици у 1955 год. износила је $2,6^{\circ}$, а средња јулска $23,0^{\circ}$; према томе, годишња амплитуда је $20,4^{\circ}$. Највиша температура земљишта од $30,0^{\circ}$ на дубини од 20 см била је 5. VII, а најнижа $-0,6^{\circ}$ — 4. III. Апсолутни максимум температуре земљишта на дубини од 5 см, $37,4^{\circ}$, забележен је у истом периоду 21. VI, а минимум $-1,0^{\circ}$ — 25. I.

Под културном вегетацијом је 85,07 хиљаде ха или 78,68% целокупног земљишта; при том, у зависности од физичко-географских чинилаца и владајућих економских услова, површине на алувијалним равнинама претежно се користе за гајење интензивних и структуротворних култура, док до-

линске стране за екстрактивне и остале културе. Насупрот тим деловима, алувијалним равнинама и долинским странама, највиши врхови и косе су врло често под храстовом, буковом и грабовом шумом. Исто тако, због неизведених мелiorационих радова и постојања многобројних бара поред В. Мораве налазе се местимично прилично густе шуме меког дрвета, нарочито у комуни Свилајнац. Иначе, највећи део стално зелених површина је преобраћен у оранице и баште још у предратном периоду, па се на њима сада углавном гаји екстрактивно и интензивно биље, па чак и структуротворне културе. Листопадних шума има око 10,9 хиљаде ха, или 10,1% целокупног земљишта.

И друштвено економски услови нису јединствени; управо разноликост густине насељености, поседовних односа и снабдевеност произвођача средствима за производњу карактеришу Друштвено-економске чиниоце комуна смештених с десне стране Доње Мораве.

Крајем XVIII века, с обзиром на опште друштено-политичке прилике у Србији, источни део Доње Мораве се карактерисао ниском густином насељености. Тако, или, боље речено, само унеколико измењено стање остало је све до почетка XIX века. Колико је густина насељености у овом периоду била мала, најбоље показује то што је једно село обично имало по 50, 70, 100 или 150 становника, рачунајући да је у једној породичној задрузи било просечно 10 чланова. Тек после извојеваних победа у првом и другом устанку становништво се почело брзо увећавати и у вези с тим густина насељености, и то углавном досељавањем из околине Врања, Лесковца, Гуприје, Тимочке Крајине и других области. У то време досељеници су уживали посебне повластице „докле куће не закуће”. Из наређења кнеза Милоша капетану Милисаву Ресавцу, према предању, види се да су досељеници у Доњој Ресави после првог устанка добијали бесплатно „на сваку пореску главу по метику, рало, трнокоп, секиру, 200 ова пшенице, 500 ока кукуруза...” И стоку су добијали досељеници, као и „што... новаца од прикупљеног харача...” (δ, с. 163—165).

Сем хране, стоке и новца, у Свилајнцу су досељеници могли бесплатно сећи дрва из најближе правителствене шуме (δ, с. 163). Сачувани протоколи пореских и арачких глава Београдског пашалука из 1819 год., показују да се тада у Пожаревачком и Свилајначком Поморављу налазило 3.113 домова и 7.865 арачких глава. Само насеље Свилајнац је имало 182 дома и 485 а. гл., Жабари 46 домова и 120 а. гл. а Пожаревац 166 домова и 361 а. гл. (13, с. 487—522).

Средином XIX века, насеља која су 1955. год. административно припадала комунама Свилајнац, Жабари и Пожаревац, имала су 35.552 становника (14); на 1 км² живело је 32,8 становника. Године 1921. у њима се налазило 92.485 становника, а 1931. год. 106.903. Међутим, и поред великог природног прираштаја између два светска рата, насеља смештена с десне стране Доње Мораве ипак су имала по ослобођењу свега 112.167 становника, услед повећаног морталитета и сл. за време немачке окупације 1941—1945. год. Пре увођења комуналног система 1955. год. Доњу Ресаву, десну страну Багрданске клисуре и Пожаревачко Поморавље је настањивало 118.941 становник. Према попису из 1961. год. у њима је живело

124.868 становника (15), или 115,5 становника на 1 км² укупне површине. Најгушће насељена комуна је Пожаревац, у којој на 100 ха пољопривредне површине живи 167,6 становника; у комуни Свилајнац на истом пространству живи 130,5 становника, а у комуни Жабари 110,8.

За комуне смештене с десне старне Доње Мораве је, осим тога, карактеристично да, поред великог броја пољопривредних домаћинстава, имају доста непољопривредних и мешовитих. Тако комуна Пожаревац има највише домаћинстава чији приходи потичу од непољопривредних делатности (48,0%), Жабари из пољопривреде (81,2%) итд.

Домаћинства према извору прихода

Укупно	Домаћинства			
	Према извору прихода			
	из пољопривреде	мешовито	из непољопривредних делатности	
Жабари	6.408	5.206	892	310
Пожаревац	17.369	5.740	3.289	8.340
Свилајнац	8.665	5.678	1.822	1.165
Свега:	32.442	16.624	6.003	9.815

На радно активно становништво отпада 68.907 становника, или 55,2% од укупног становништва; издржаваних и лица са личним приходом има 44,8%. У пољопривреди и шумарству је запослено 74,8% активног становништва, у индустрији и рударству 7,5%, у грађевинарству 1,7% и у осталим делатностима 16,0%. Од целокупног активног становништва, друштвени сектор упошљава 25,9%, а приватни 74,1% (17).

Од осталих друштвено-економских чинилаца, свакако су најзначајнији имовински односи становника.

Раније, крајем XVIII и почетком XIX века у Пожаревачком и Свилајначком Поморављу је био заведен спахијски режим. Изузетак је чинио Пожаревац са селима: Ђириковцем, Кушиљевом, Брежанима и Кленовцем. У овом делу Доње Мораве налазила су се царска добра - пожаревачка и један део аџинбеговачке мукаде (18, с. 209). Исти случај је био и у првој четвртини XIX века. Само у пожаревачкој нахији у 142 насеља наплаћиван је десетак, као спахијски приход. Као део пореског терета, крајем 1832. год. сељаци су из Моравске капетаније исплатили на име спахијских прихода 27.977 гроша и 29 пара, рачунајући по 2 гроша главницу. Нагоница је, како се види из протокола спахијских прихода за 1832. год., износила 30 пара на свињче односно попаша 30 пара на брава. Порез на мед је, међутим, био нешто већи и, пред укидање турског аграрног система, наплаћиван по 50 пара на оку. 1832. год. за произведених 249,5 ока меда село Костолац је платило на име спахијских права 311 гроша и 35 пара (19).

* По подацима Завода за статистику СР Србије (16).

1828 год. мукадски приход је, без десечарске хране, износио 5.675 гр. 35 п. Сем на трмке, сељаци су плаћали и друге дажбине. Сачувани протоколи царских прихода од 1827. до 1828. год. показују да се на свако свиње плаћало 4 п., а ракијски казан 1 гр. 35 п. За жиловницу у Дубравици и Брежанима наплаћивало се одсеком 1.132 гр. 10 п. Само 1828. год. сељаци из Брежана платили су за 36 трмке 27 гр., а 121 пореску главу (ожењених и бећара) 195 гр. 28 п. и 1314 свиња 131 гр. 4 п (13, с. 774—775).

Мукада у Пожаревцу је уочи доношења Хатишерифа издавана у закуп, и то приватним лицима. 1829 год. она је била издата Миши Илијевићу за 11.000 гроша (18, с. 211). Непосредно после доношења Хатишерифа и извршног Царског Фермана 1833. год., у закуп су издаване само алије. Закупнина се кретала од 10 до 210 талира; али је било и таквих алија где је закупнина прелазила 280 талира годишње. Тако су 1836. године нахијске власти из Пожаревца издале под закуп алије Каменицу и Кучајну Миленку Ђорићу из Смољинца за 288 талира; алију Краводољску Стојану Петровићу за 110 талира; алију Бресницу Мити Савићу за 105 талира (20).

У четвртој декади XIX века правителствених добара мало је било — свега 7. Непосредно после укидања турског аграрног система 1833. год., ова добра била су лична сопственост кнеза Милоша и он их је углавном користио за гајење винове лозе или држање стоке. Године 1837. поклатио их је Правителству и извесне њихове делове делимично доделио у трајно власништво старебини моравског среза „као помоћ за рану” или „дошљацима... оскудним у земљи или онима, који би се на исту населили или тражили...” (21). У другој половини прошлог века правителствена добра у околини Пожаревца знатно су увећана куповином земље од трговаца у вредности од 1514 цесарских дуката, 37 гроша и 20 пара (22).

Још пре укидања феудалне ренте 1833. год. сељаци, трговци и представници власти су у источном делу Доње Мораве почели куповати непокретна турска добра, заграђивати и слободно њима располагати. Поповић Гаврил, шаљући 23. априла 1827. год. извештај у Крагујевац, додаје: „Купљен је виноград Хаџи Мустафе за 450 талира”. И у доба непосредно после доношења извршног Царског Фермана, откупљена земља је стављана у заграде не само по селима него и варошима. Године 1836. 10 априла, под. бр. 599, Стеван Јевтић из Пожаревца пише кнезу Милошу: „Неки житељи вароши... толико су места, осим оног, које им је за кућевни плац... нужно... заузели, да на њему воће саде, кукуруз сеју... и... под именом своје сопствености у огради држе; неки су тако у теснини, да једва што-год кућевног плаца... имају; а неки... имајући жељу населити се, ни кућевног плаца имати немогу” (23). У то време и касније највећи поседник је био кнез Милош, чија је вредност непокретне имовине само у Љубичеву процењена 1860 год. на 6.000 дуката (24, с. 1066). Поред њега, велике комплексе земље имали су трговци, нарочито С. Јовановић, Т. Здравковић и Хаџи-Тика Николић. Ова три велепоседника имали су земље западно од Пожаревца у вредности од 1.200 цесарских дуката, 37 гр. и 20 п. (22).

У XIX веку има више помена о забрани деоба породичних задруга у овом делу Србије. Још 1829. год. у пожаревачкој нахији забрањена је била „деоба задруге без кнежева одобрења” (25). Међутим, поред тих и каснијих забрана, велики број задруга је „потајно подељен”. Због тога, и због зеленашког капита-

ла, пред први светски рат у комуни Свилајнац је било неколико села, која су „тако осиротела, да... њихови становници немају скоро ништа од имања” (8, с. 120). У то време и између два светска рата, услед дељења и сл., задруга са преко 20 чланова мало је било — једва десетак.

И после другог светског рата процес распарчавања земљишног фонда индивидуалних газдинстава је знатан. Наиме, упоредо са стварањем сељачких радних задруга и пољопривредних добара иза ослобођења 1945. год., непрекидно се повећавао број газдинстава са поседом испод 5,0 ха. У комунама смештеним с десне стране Доње Мораве, после доношења Закона о аграрној реформи, индивидуална газдинства по категоријама овако су била распоређена: газдинства чланова СРЗ — 1%; са поседом до 2,0 ха — 28%; од 2,1 до 5,0 ха — 37%; од 5,1 до 8,0 ха — 13%; изнад 8,1 ха — 9%; пољопривредна и непољопривредна газдинства без властите земље и са њом — 12%. Године 1949. газдинства са поседом до 5,0 ха распологала су са 41% од укупне површине. По бројности била су најзаступљенија газдинства са поседом од 2,1 до 5,0 ха (37%), која обухватају 38% домаћинстава, а држе свега око 32% укупног земљишта (26).

*Земљишни фонд по секторима власништва**

Спецификација	Приватни сектор		Опшtedруштвени сектор	
	ха	% од укупног земљишта	ха	% од укупног земљишта
1. Оранице и баште	66.679	61,68	4.548	4,21
2. Сталне културе	8.718	8,06	389	0,36
воћњаци	(4.602)	(4,25)	(210)	(0,19)
виногради	(4.116)	(3,81)	(179)	(0,17)
3. Стално зелене површине	4.372	4,04	1.815	1,68
ливаде	(3.077)	(2,85)	(1.656)	(1,53)
папњаци	(1.295)	(1,19)	(159)	(0,15)
4. Терени шумски	6.777	6,27	4.212	3,89
5. Остали терени (неплодно и друго земљиште)	3.282	3,04	7.320	6,77
С в е г а :	89.828	83,09	18.284	16,91

Од 1953. године, када је донет Закон о пољопривредном земљишном фонду, опшtedруштвени и задружни фонд земљишта је увећан. Сем тога, отада почиње постепено, али стално, да се у све јачој мери врши интеграција социјалистичких пољопривредних организација у источном делу До-

* По подацима Завода за статистику СР Србије (27).

ње Мораве. Нарочито је у години 1960. дошло до знатнијих кретања у правцу стварања крупнијих пољопривредних организација. Само северно од Жабара, коначним спајањем појединих газдинстава, у пожаревачкој општини створено је тада једно велико газдинство са око девет хиљада хектара, које је интегрисано у агроиндустријски комбинат „АИК“ (Пожаревац). У састав овог комбината ушла су пољопривредна добра „Љубичево“, „Летњиковац“ и „Дунав“. Поред њих је у комбинат ушло и добро „Извор“ из Жагунице. Крајем 1960. год. ова интеграција је завршена прикључивањем живинарске фарме и индустријске кланице „МИП“ из Пожареваца. Према томе, у периоду 1945—1964. год. предузете мере у комунама Свилајнац, Жабари и Пожаревац су увелико измениле поседовну структуру. При том најзначајније је то да се у пољопривреди појавио социјалистички сектор, којим је данас обухваћено 16,91% свих површина.

Последњих година процес груписања општедруштвеног земљишта је видан тако да од укупног броја парцела има: до 2,0 ха — 49,0%; од 2,1—5,0 ха — 23,5%; 5,1—10,0 ха — 10,7%; 10,1—20,0 ха — 8,4%; преко 20 ха — 8,4% (27). Индивидуалних газдинстава од 0,1 до 5,0 ха има 73,1%, а изнад 5,1 ха — 26,9%. Прва имају 48,9%, а друга 51,1% од укупне површине на приватном сектору. Просечно на једно индивидуално газдинство долази парцела (28): у комуни Жабари 8,2 (величине 42 ара), Свилајнац 8,5 (41 ар) и Пожаревац 13,2 (29 ари).

И снабдевеност средствима за производњу није на свим секторима подједнака; најбоља је на општедруштвеном, где се земља углавном обрађује тракторима и комбајнима, а најслабија на поседима индивидуалних газдинстава због ситнопоседничке структуре и сл. На 1 плуг, без обзира на сектор власништва, долази просечно 6,0 ха оранице, односно 7,1 ха обрадиве површине, а на један комбајн просечно 950,4 ха оранице. У другој половини 1964. и на почетку 1965. године на 1 трактор долазило је 214,7 ха обрадивог земљишта. Око 75,2% индивидуалних газдинстава обухваћено је кооперацијом. Само у 1964/65 години друштвеним средствима на газдинствима индивидуалних произвођача обављена је сетва свих врста усева на 2.721 ха, док је на 12.699 ха обављено обично и дубоко орање (29). Сада има 16.397 индивидуалних газдинстава са којима су склопљени уговори о кооперацији у ратарству (1965. год.).

Како видимо, с обзиром на пољопривредну површину која долази на основне пољопривредне справе, број истих је релативно велики. Међутим, он је недовољан, јер је њихова расподела по газдинствима неповољна за све категорије. Наиме, 100% трактора и комбајна припадају друштвеним газдинствима — земљорадничким задругама, комбинатима и др. Газдинства до 2,0 ха ретко имају плуг — свако 10,7. Категорије од 2,1 до 5,0 ха имају најчешће поред њега још дрљачу, прашач или сејалицу (62,2%). Газдинства са поседом изнад 5,1 ха имају врло често и остале пољопривредне справе (косачице и др.). Због оскудице у пољопривредном инвентару и сл. у новије доба газдинства са поседом испод 5,0 ха знатне делове својих поседа обрађују у кооперацији са општедруштвеним организацијама; при том она највише и користе вештачка ђубрива за побољшавање састава земљишта и према потрошњи истог овако су распоређена: до 200 кг

— 70%; од 201 до 300 кг — 12%; од 301 до 500 кг — 10%; изнад 501 кг — 8%. По бројности су најзаступљенија газдинства са потрошњом до 100 кг, којих има 2.761 (28), а што чини 43% свих корисника вештачког ђубрива (1960. год.).

Године 1964/65. друштвено организована производња у укупној севти износила је 24,5—45,4%, а кооперација површина у укупној засејаној површини индивидуалних произвођача 22,1—40,5%. Исте године само у пожаревачкој комуни засејане површине у кооперацији заузимае су 10.192 ха. У комуни Свилајнац ова површина износи 6821 ха, а у комуни Жабари 4009 ха (29).

УКУПНА ПОВРШИНА ПО КАТЕГОРИЈАМА КОРИШЋЕЊА ЗЕМЉИШТА

Земљишни фонд комуна смештених с десне стране Доње Мораве износи 108.112 ха. Од тога отпада на оранице и баште 71.227 ха, односно 65,9%, на воћњаке и винограде 9.107 ха или 8,4%, а на шумско земљиште 10.989 ха или 10,2%. Међу осталим земљиштем највише има неплодног, које заузима 9.425 ха (8,7% од укупног земљишног фонда); иза њега долазе ливаде и пашњаци, којих највише има у селима која гравитирају Пожреву. Последњих деценија процес преобраћања травних површина у оранице и друге категорије земљишта је видан, тако да сада заузимају свега 5,7% од укупног фонда земљишта. Под барама и трстицима се налазе најнижи делови алувијалне равни поред В. Мораве и Дунава — око 1.176 ха (1,1% од укупног фонда земљишта).

Преко 81% од укупног земљишног фонда отпада на пољопривредну површину. У поређењу са предратним стањем смањен је ареал стално зелених површина за 1.605 ха, док је површина под сталним културама проширена за 45 ха. Највеће учешће у овом повећању исказује површина под воћњацима; површина под овом сталном културом је порасла од 1939/40 до 1964/65, год. за 13,4%

Оранична површина по начину коришћења

Природни услови у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве пружају релативно добре погодности за развој биљне производње на ораницама и постизање прилично високих приноса по 1 ха.

Међутим, пре другог устанка, у XIX веку, ове природне погодности минимално су биле коришћене, па су насеља која сада административно припадају комуни Жабари, Пожаревац и Свилајнац, по агротеничком нивоу биљне производње и приносима у њој била заостала. Непосредно пред доношење извршног Царског Фермана 1833. год. коришћене су оранице углавном за производњу екстрактивних и интензивних култура. Године 1832. у мукади села Кушиљева нахије пожаревачке десечарска храна од кукуруза износила је 80.600 ока, пшенице 1901 оку и јечма 759 ока. Те године сељаци у пожаревачкој мукади су произвели и дали на име дажбина 47.035 ока пшенице, 15.263 оке јечма и 800

кола кукуруза (13, с. 872—875). При крају турског аграрног система десечарски спахијски приход у пожаревачкој нахији био је од пшенице 235.485 ока, али је био и знатан приход од осталих екстрактивних култура и кукуруза. Тако су 1833. год. нахијске власти из Пожаревца сакупиле и предале на име спахијских прихода 84.079 ока јечма, 11.973 оке ражи, 66.145 ока кукуруза и 21.503 оке зоби и крупника (13, с. 1026—1027).

Ск. 1. -- Земљиште по категоријама коришћења

Још 30-их година XIX века сељаци су у источном делу Доње Мораве сами, или по наредби нахијских старешина, почели да гаје у већој мери екстрактивне културе и кукуруз. У другој половини XIX века, периоду већ развијене робноновчане привреде, источни део Доње Мораве био је на „гласу са свога кукуруза” (24, с. 1073). До 1898. год. ратарство се толико развило да је Пожаревачка Морава спадала „у највише обрађене делове предратне Србије”. Нарочито је северни и западни део области био готово сав обрађен, и једва да је имао необрађено 2% од целокупне његове површине (30, с. 53). Тада је велики број поморавоких села производио ратарске културе и искључиво за тржиште, па су, под утицајем трговине, чак друге категорије земљишта преобрађене у оранице. У појединим је, крајем XIX века, доходак од хране износио по 38 хиљада дуката годишње (24, с. 1073), док је у структури искоришћавања ораница изразито преовлађивао кукуруз, и то поред В. Мораве за преко 90%.

На почетку XX века носиоци унапређивања ратарства били су срески радници. У то време искоришћавањем ораница за биљну производњу углавном су се бавила индивидуална газдинства. Како је тада у насељима смештеним с десне стране Доње Мораве преовлађивао ситан посед, то је и њихово ратарство било махом ситнопоседничко. Међутим, и поред таквих имовинских односа, од 1900. године, захваљујући интензивној обради ораница, ратарство се у квантитативном и квалитативном погледу нагло развијало. Из Свилајнца, Жабара и Пожаревца извозило се тада веома много биљних производа са ораница, а вредност ораће земље у насељима која су административно гравитирала Пожаревцу износила близу 47 милиона динара — 19,1% од укупне вредности у Србији (31, с. 186).

Непосредно после првог светског рата, 1919. године, искоришћавање ораница имало је изразито житарски карактер; то је у првом реду била последица добре конјунктуре стрних жита, а затим и стога, што се на поседима већине сељачких газдинстава углавном кукуруз користио као људска и сточна храна. У то време сељачка газдинства у околини Пожаревца почињу да поклањају нешто већу пажњу гајењу структуротворних култура, јер се услед преобраћања ливада и пашњака у оранице и баште осећала оскудица у сточној храни; али ипак, између два светска рата, до масовније производње није дошло због оскудице у обрадивој земљи.

Пред други светски рат проценат ораница под екстрактивним културама и кукурузом у источном делу Доње Мораве је износио 89,9—91,8%. Године 1940. укупна сетвена површина само под екстрактивним културама износила је 24.020 ха или 27,2% од укупног фонда ораница. Од тога на пшеницу је отпадало 94,2%, а остатак од 5,8% на све остале екстрактивне културе. Преко 48% свих ораничних површина налазило се у околини Пожаревца, и од тога 91,8% под житарицама, 1,1% под индустријским биљем, 2,4% под повртарским, 2,6% под сточним—кормним биљем и 2,1% под угарима (32).

У периоду од 1945. до 1965. год., с обзиром на веће гајење индустријских и структуротворних култура, биљна производња са ораница нема предратни, скоро искључиви житарски карактер. Но, с обзиром на уску производну основу у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве (на једног становника долази 0,57 ха ораница) и на изражену екстензивност производње код газдинстава са поседом испод 3,0 ха, она ипак има приближно исти карактер. За период пред и непосредно после увођења комуналног система 1955. год. значајна је измена сетвене површине под интензивним културама, које сада заузимају 60,95% ораница и, због тога, преовлађују у биљној производњи. То између осталог потврђује и чињеница да се учешће индустријских и повртарских биљака као интензивних култура повећало у структури сетве и сада оне заузимају 7,46% од укупног фонда ораница. Међутим, иако је дошло до битних измена у структури сетвене површине под интензивним културама, кукуруз је ипак и даље најважнија култура. Истина, у послератном периоду оранична површина под кукурузом је нешто смањена (33), али већим улагањима уопште у пољопривреду и сетвом високородних хибридних сорти кукуруза укупна производња је знатно повећана по 1 ха. Тако 1947. сетвена површина под њим је износила 50.127 ха; до 1960. године та се

површина смањила на 37.216 ха. У економској 1964/65. години 85,19% од укупне површине под интензивним културама налазило се под кукурузом, 4,37% под индустријским и 10,44% под осталим биљем; од 36.981 ха, колико се сада налази под кукурузом, 15.073 ха засејава се хибридним сортама (40,7%). Просечан принос по 1 ха износи између 18,1 до 23,4 мц зрна по једном хектару.

Још пре 1956. године, поред домаћих сорти, на 300 ха у Пожаревачком Поморављу постављени су огледи са хибридним кукурузом. Огледне парцеле дале су задовољавајуће резултате. У 1957. години засејано је у насељима која су административно гравитирала Пожаревцу хибридним кукурузом 7.128 ха, у 1958. већ 13.500 ха (33), а 1965. год. у све три комуне смештене с десне стране Доње Мораве преко 15.000 ха. Показало се да је гајење хибридног кукуруза рентабилније од домаћих сорти. Последњих година се сеје не само једнолинијски него и дволинијски хибридни кукуруз (34).

Искоришћавање ораница и башта у 1965. год.

Спецификација	%			
	ха	ораница и башта	од групе у питању	пољопривредног земљишта
I. ОРАНИЦЕ И БАШТЕ	71.227	100,00	—	81,22
A. Екстрактивне културе	14.843	20,84	100,00	16,92
пшеница	(13.737)	(19,29)	(92,55)	(15,66)
раж озима и јара	(62)	(0,09)	(0,42)	(0,07)
јечам озими и јари	(657)	(0,92)	(4,43)	(0,75)
овас озими и јари	(329)	(0,46)	(2,21)	(0,37)
остала жита	(58)	(0,08)	(0,39)	(0,07)
B. Интензивне културе	43.411	60,95	100,00	49,50
кукуруз за зрно	(36.981)	(51,91)	(85,19)	(42,17)
индустријске биљке	(1.896)	(2,86)	(4,37)	(2,16)
повртарске биљке	(3.406)	(4,80)	(7,84)	(3,88)
кормне биљке	(1.128)	(1,58)	(2,60)	(1,29)
B. Структуротворне културе	9.495	13,33	100,00	10,83
Г. Врбац на ораницама	16	0,02	100,00	0,02
Д. Расадници	42	0,06	100,00	0,05
Е. Необрађене оранице	3.420	4,80	100,00	3,90
С в е г а :	71.227	100,00	—	81,22

Крајем XIX века од индустријског биља сејао се углавном лан и конопља; поред њих, од почетка XX века уведена је шећерна репа и др. У 1960. години под свим индустријским биљкама налазило се 2,66% ораница или 2,16% од укупног пољопривредног земљишта.

Још 1933. год. у Пожаревцу је била основана репарска задруга (33), и то са циљем: да набавља семе шећерне репе за сетву, преузима плодове од произвођача и извози у Ћуприју. Као и друге репарске задруге у источном делу Доње Мораве, тако је и ова између два светска

рата успела да заинтересује знатан број произвођача из Пожаревачког Поморавља за гајење ове културе; због тога што су откупне цене биле релативно високе. У том погледу запажа се нарочито велики напредак у периоду од 1940. до 1965. год., значи за последњих 25 год., када су се површине под шећерном репом повећале за више од три пута тј. од 281 на 980 ха (1,38% од укупног фонда ораница). Међутим, и поред тога, још увек повољне физичко-географске и друштвено-економске могућности нису потпуно искоришћене за производњу ове индустријске биљке. Ова констатација је значајна нарочито сада, када у агроиндустријском комбинату у Пожаревцу предстоји изградња фабрике шећера капацитета 19.982 тоне. Од 980 ха колико се тренутно засејава овом културом у пожаревачкој, жабарској и свилајначкој комуни, 13,9% отпада на друштвени сектор. На индивидуалном сектору приноси износе 216,6—267,7 мц по хектару, а на друштвеном 306,5—356,0 мц.

И физичко-географске могућности за производњу *сунцокрета* у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве су, такође, велике. Око 0,79% ораница сеје се сунцокретом. Све до 1935. године ова култура се није уопште гајила или се гајила као међу-усев. Када је поменуте године великоградиштанско електрично и индустријско предузеће поред свога млина у В. Градишту подигло радионицу за производњу зејтина, сунцокрет је уведен као култура у околини Пожаревца. Ту су уочи другог светског рата вршене пробе са сетвом бесарабијских сорти (35), које су се добро аклиматизовале. Године 1940. под сунцокретом је било засејано 70 ха (0,08% ораница), а 1965. год. око 565 ха (0,79%). Највеће приносе у производњи сунцокрета дају оранице поред Велике Мораве. Ове оранице доносе и 12 мц по хектару, што представља релативно висок принос према месним физичко-географским приликама.

Нешто друкчије је, међутим, са гајењем *повртарског биља*. Још између 1900. и 1930., под утицајем средњих расадника и фабрике конзерви у Крагујевцу, почеле су интензивније да се гаје многе врсте поврћа у околини Пожаревца. То се нарочито запажа од 30-их година, када је Пожаревачко Поморавље постало један од главних снабдевача Београда парадајзом, луком и купусом. Касније, после другог светског рата на ово је утицала планска сетва, високе откупне цене и „Воће комбинат“, који се бави откупом, производњом, прерадом и пласманом повртарских производа, поред воћа. У 1965. год. проценат ораница под повртарским биљем износио је 4,80. Од тога се преко 50% користи за сетву купуса, кеља и кромпира. Производи се у свим местима источног дела Доње Мораве, а највише на алувијалним земљиштима поред В. Мораве у околини Пожаревца, где има и знатан број професионалних баштована.

Око 10,83% пољопривредног земљишта налази се под *структуротворним културама* — детелином, луцерком, грахорицом и осталим детелинама. У првој години увођења комуналног система било је засејано 7.207 ха, а године 1960. око 7.500 (7.473 ха). До данас је ова површина увећана за преко 2.000 ха, јер у свим местима има 9.495 ха засејано структуротворним културама (13,33% ораница). Само у насељима која у административном погледу припадају комуни Пожаревац, која има

39.084 ха пољопривредног земљишта, сеју се ове културе на преко 10,0% ораница (10,53%). У комуни Жабари проценат ораница под структуротворним културама износи 15,81%. На ораницама у комуни Свилајнац просечни приноси износе 22,5—46,4 мц сена по 1 ха, а у комунама Жабари и Пожаревац 8,0—47,0 мц. У периоду 1955—1965. год. највећи приноси забележени су на агроиндустријском комбинату у Пожаревцу („АИК“), где се парцеле засејане структуротворним културама заливају кишним агрегатима. Године 1963. на газдинству „Љубичево“ просечан принос детелине износио је 20 тона или за преко три пута више него на њивама суседних индивидуалних газдинстава (34).

У комунама смештеним с десне стране Доње Мораве има, иначе, 14.843 ха засејаних екстрактивним културама, рачунајући ту и високородне сорте пшенице (1965. год.). Још 1957/58. године отпочело се са сетвом ових сорти пшенице на поседима социјалистичких газдинстава. У укупној површини под пшеницом, према подацима за 1958. год., високородне сорте пшенице учествовале су са 0,2%. Између 1958. и 1960. године нарочито су се доста сејале у околини Пожаревца. У 1959. години проценат укупне површине под пшеницом засејаном високордним сортама у насељима која административно гравитирају Пожаревцу износио је 10,6%; до 1960. год. тај проценат се повећао на 74,7%, а у 1965. је износио 97,8%.

Године 1965. комуне Свилајнац, Жабари и Пожаревац су имале 20,84% од укупног фонда ораница под екстрактивним културама. Око 92,55% од тога спада на пшеницу, а остатак од 7,45% на раж, јечам и остала стрна жита. У исто време просечан принос пшенице по 1 ха износио је 22,3—22,7 мц, док је на огледним имањима агроиндустријског комбината „АИК“ на појединим парцелама износио близу 50 мц (49,95 мц). Године 1963. дала је сорта „леонардо“ на опшtedруштвеним имањима западно од Пожаревца принос чак од 51,84 мц по 1 ха.

Од укупне биљне производње на прехранбене културе долази 32,34%, сточне 64,06% и индустријске 3,60%; према томе, у структури биљне производње комуна смештених с десне стране Доње Мораве преовлађују сточне културе. Око 69,09% прехранбених култура производи се на ораницама, и од тога на зрнасте отпада 83,23%, кртоласте 6,83%, махунасте 1,38% и баштенске 8,56%. Производња пшенице износи 348.785 мц, од чега се 22,25% производи у комуни Жабари, 29,49% Свилајнац и 48,36% Пожаревац. Раж озима и јара се нарочито доста производи у насељима на долинским странама у комуни Свилајнац; она износи 1.023 мц годишње.

Међу сточним културама највише су заступљене зрнасте, са 64,65%; на силажне културе отпада 0,30% од укупне биљне производње. Исто тако, знатна је и производња индустријских култура (3,60% од укупне биљне производње прерачунате у житне јединице), и то нарочито у поређењу са предратним годинама. Последњих деценија производња шећерне репе повећана је за више од дванаест пута: од 21.470 мц у 1940. год. на 259.368 мц у 1965. год. Сунцокрет се највише производи на поседима газдинстава изнад 5,0 ха. Тако је у 1965. год. производња сун-

цокрета износила 5.840 мц, од чега је 13,46% произведено у комуни Жабари, 27,96% у комуни Свилајнац и 48,99% у комуни Пожаревац. На последњем месту по производњи од зејтињавих култура за сада се налази соја, са 974 мц годишње производње.

Сталне културе и травне површине

У погледу рељефа, као и других физичко-географских чинилаца, у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве постоје релативно повољни услови за успевање сталних култура на долинским странама и теменима брда. Од 9.107 ха, колико се налази под сталним културама, 52,8% отпада на воћњаке и 47,2% винограде. Трећина од тога налази се у комуни Пожаревац (33,8%), а остатак у Жабарима и Свилајнцу (66,2%). Највећи проценат од укупног земљишта под виноградима има комуна Жабари и износи 5,52, а најмањи Пожаревац — 2,9; у комуни Свилајнац овај проценат износи 4,2. Најмањи проценат под воћњацима има комуна Пожаревац (3,2); али у периоду 1940—1965. год. површина под воћњацима у овој комуни је за 5,3% повећана. У истом периоду површина под воћњацима у комунама Жабари и Свилајнац повећана је за 18,5%: 1940. износила је 2.607 ха, а 1965. год. — 3.197 ха.

Крајем XVIII века, када је био заведен турски аграрни систем у источном делу Доње Мораве, а потрошња вина код тадашњег становништва била незнатна, винова лоза се слабо гајила. У првој четвртини XIX века виноградарство је било једино нешто развијеније на мукадским добрима. Разлози су за то били многобројни, али је најважнији био тај што су ова добра издавана под закуп и на истима, не баш тако ретко, и сам кнез Милош подизао винограде. У једном извештају из 20-их година XIX века стоји како се чак и кнежев конак у Пожаревцу снабдевао вином из појединих села која су била у саставу мукада. 14. априла 1825. год., под бр. 469, Димитрије Јосифовић пише у Крагујевац: „По дужности мојој, извештавам како сам примио 2.950 ока вина, које је ваша светлост благоволела купити у Кушиљеву код Николе Урошевића...” (36). Винограда је нарочито било на коси од Свилајначког брда до Костолца, где за њено успевање постоје повољни природни услови (педолошки и др.). И у литератури се спомиње како су се после Другог устанка на брдима источно од Пожаревца налазили „плодоносни виногради” (37, с. 49). Тако 1832. год. газдинства на мукадском добру у Пожаревцу и околним селима: Ђириковцу, Кленовцу и Брежанима произвела су 36.180 ока кљука и дала на име мукадских дајбина 3.611 гроша и 12 паре (13, с. 872). У том погледу се запажа изванредан напредак и на спахијским добрима пред и после доношења Хатишерифа 1830. год. Тада, сем замене натуралне ренте новчаном и веће потрошње виноградарских производа на множавање становништва, унапређивању виноградарства допринели и сам кнез Милош подизањем плантажних винограда на коси Сопот, која се пружа између Пожаревца и Млаве. Из протокола спахијских прихода капетаније моравске у пожаревачкој нахији види се како је само насеље Врзоходе производило близу 900 ока кљука годишње. Године 1832. на свим спахијским добрима ове капетаније производња је износила 32.463 оке (19).

Још средином XIX века у насељима која су административно гравитирала Пожаревцу било је винограда 55.323 мотике (24, с. 1074). Под утицајем развијеније трговине уопште биљним производима, гајење винове лозе у другој половини XIX века толико је напредовало да је на сваки км² било 5,12 ха под виноградима. Највећи виноградни налазили су се на коси Сопот, где је винова лоза била „притисла сваку стопу земље” (38, с. 353—818). Међутим, од 80-их година XIX века у том погледу се стање изменило. У околини Пожаревца, Жабара и Свилајнца до тада подизани виноградни на „крљу” као и у читавој Србији почели су нагло да пропадају. Поред осталог, узрок овоме углавном је лежао у појави филксере. Стога многа газдинства за неколико година престају да се баве гајењем винове лозе. Последица тога било је опадање виноградарства као привредне гране све до 1895. год., када се под утицајем новотворених среских расадника и трговине поново почињу да подижу виноградни. То се може најбоље видети на примеру Жабара и његове околине, где је виноградарство већ 1912. год. било знатно у свим селима, а у понеким чак и „главна грана привреде” (35). Слично је било и у ерозивном проширењу Ресаве и на десној страни Багрданске клисуре, где је у XIX веку, док се гајила „домаћа лоза, било места чувених са одличних винограда” (8, с. 175).

После првог светског рата, од 1918—1940. год., обрадиве површине на долинским странама и косама у Црквенцу, Свилајнцу и на коси од Кушијева до Костолаца добрим делом су коришћене за подизање винограда; то је у првом реду било последица добре конјунктуре грожђа, а од 1933. год. и интервенције државе, која је делила бесплатно виноградним лозу од добрих сорти. У том циљу је још 1929. год. основана виноградарска задруга у Црквенцу, а 1939. год. и у Пожаревцу (35). Због свега тога је и разумљиво што се између два светска рата виноградарство добро развијало, док су Пожаревачко и Свилајначко Поморавље као типично ратарско-сточарски крајеви у Доњој Морави имали преко 4.300 ха под виноградима (4,05% од укупне пољопривредне површине). Само од 1933. до 1940. год. индекс винограда порастао је са 100 на 128 (32).

И после ослобођења, 1945. год., месне народне власти уложиле су доста труда и новаца да унапреде виноградарство. Захваљујући овим интервенцијама од Костолаца до Свилајнца већ у периоду 1953—1960. год. налазили су се „пространи виноградни, који по својој квалитету не заостају за виноградима Жупе и Крајине” (39). У периоду 1945—1965. год. засађене су на поседима опшtedруштвених газдинстава стотине чокота стоних и винских сорти грожђа у Крављем Долу, Александровцу и другим местима са десне стране пута Свилајнац—Костолац. Нове плантаже винограда, од којих су неке 1965. год. имале и до 100 ха и по површини спадају међу највећим у источном делу Доње Мораве, сачињавају углавном интензивне сорте (семијон, ризлинг и др.), које дају преко 70 мц грожђа по једном хектару (Жабари—Костолац). Међутим, поред свега тога укупна површина под виноградима још увек је за 12,8% мања него уочи другог светског рата, јер су у периоду 1945—1965. год. искрчене десетине хектара старих винограда.

Сортимент винограда индивидуалних газдинстава није задовољавајући и не одговара захтевима тржишта, јер преовлађују црне сорте —

прокупац и пловдина. Од стоних сорти грожђа у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве најзаступљенија је смедеревка. Прокупца има 60%, пловдине око 30% а осталих сорти 10%. Међу хибридима, којих има 15,38% од укупног броја чокота, најзаступљенија је „црно отело“, „жакез“ и „бело отело“ (33).

*Бројно стање чокота вишове лозе и приноси грожђа у 1965. год.**

Врста лозе	Укупно чокота	Број родних чокота	Укупан принос у мц (100 кг)	% од укупне производње
На америчкој подлози	24,221.890	23,028.900	193.513	85,39
Домаћа лоза	130.000	116.000	545	0,24
Хибриди	4,425.180	4,270.680	32.555	14,37
У к у п н о :	28,777.070	27,415.580	226.613	100,00

У десетој години увођења комуналног система, 1965. год., производња грожђа је износила 226.613 мц, од чега на америчкој подлози 85,39%, од домаће лозе 0,24% и хибрида 14,37%. Преко 70% произведеног грожђа се прерађује у алкохол — вино и комовицу.**

4,85% од укупне производње грожђа производи се на поседима газдинстава до 1,0 ха, чији су виноград доста проређени и уситњени. Газдинства са поседом од 1,1—4,0 ха производе 38,80%, а са поседом преко 4,1 ха 56,35%. Последњих година општредруштвена газдинства производе све више грожђа. У укупној производњи грожђа сада учествују: само комуна Свилајнац са 28,11%, Жабари са 22,86% и Пожаревац са 49,03%.

И за подизање плантажа воћа постоје доста повољни природни услови, који се, пре свега, огледају у прилично плодним земљиштима на долинским странама и разноврсној, али — изузев ветрова — погодној микроклими. Гро воћњака налази се на долинским странама у ерозивном проширењу Ресаве и на коси од Кушијева до Костолца. Преко 95% од укупне површине под воћњацима је власништво индивидуалних газдинстава. Друштвена газдинства имају 210 ха под воћњацима (4,3% од укупне површине). Најзаступљеније су шљиве, нарочито „це-

* По подацима Завода за статистику СР Србије (27).

** Први задружни винарски подрум основан је 1929. године, и то у Црквенцу са задатком: да набавља лозне калемове, преузима грожђе од винограда и прерађује исто у алкохол. Међутим, као и капацитети подрума у суседним областима, тако и овог у то доба није био довољан да подмири локалне потребе; због тога је знатан део грожђа прерађиван на поседима газдинстава самих произвођача на доста заостао начин или извожен у свежем стању на инострана тржишта — у Чехословачку, Немачку, Пољску и Аустрију (35). Али после ослобођења 1945. године у преради грожђа ситуација се унеколико изменила. У Ореовци је изграђен модеран винарски подрум; 1965. године његов капацитет је износио 300 вагона алкохола.

*Бројно стање воћних стабала и приноси воћа на друштвеном и
приватном сектору**

	Број	% од укупног броја стабала	Укупан принос у мц (100 кг)	% од укупне производње
Дуње	12.684	1,03	4,818	3,54
Вишње	28.514	2,33	2,769	2,03
Кајсије	18.512	1,51	1,948	1,43
Јабукe	56.150	4,58	7.776	5,71
Крушке	39.481	3,22	4.704	3,45
Трешње	36.945	3,02	1.065	0,78
Шљиве	969.712	79,10	105.544	77,47
Брескве	44.245	3,61	4.865	3,57
Ораси	19.644	1,60	2.749	2,02
Свега:	1,225.887	100,00	136.238	100,00

нарике", „моравке" и „пожегаче". Успевају у свим местима, али нарочито добар и посебно квалитетан род дају у ерозивном проширењу Ресаве, које је заклоњено од ветрова на северу. Од 1945. до 1965. год. месне народне власти предузеле су низ мера да поред шљиве уведу висококвалитетне сорте јабука и других врста воћака. До 1965. године подигнуто је 675 ха нових воћњака, од чега у комуни Жабари 32,6%, у комуни Пожаревац 52,9% и у комуни Свилајнац 14,5%.

Између 1940. и 1965. год. у насељима комуне Пожаревац, Жабари и Свилајнац површина под воћњацима је увећана од 4.137 на 4.812 ха. Преко 36% од тога се сада налази у комуни Жабари (36,3%), а 63,7% у комунама Свилајнац (30,1%) и Пожаревац (33,6%). У последњих десетак година социјалистички сектор је удвостручио своје површине под воћем и отпочела је кооперација између земљорадничких задруга и индивидуалних произвођача у воћарству. На подизању плантажних воћњака и унапређивању воћарства као привредне гране досад се највише поодмакло у комуни Жабари и Пожаревац. Године 1965. у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве постојало је близу 250 ха плантажних воћњака. Међу свима њима највећи су они код расадника у Жабарима (91 ха) и у селу Тополовнику (85 ха).** Нове плантажне воћњаке сачињавају углавном интензивне сорте раног и касног воћа (брескве и др.), које већ у четвртој години дају 7,0—47,0 мц плода са 1 ха и боље подносе кошаву.

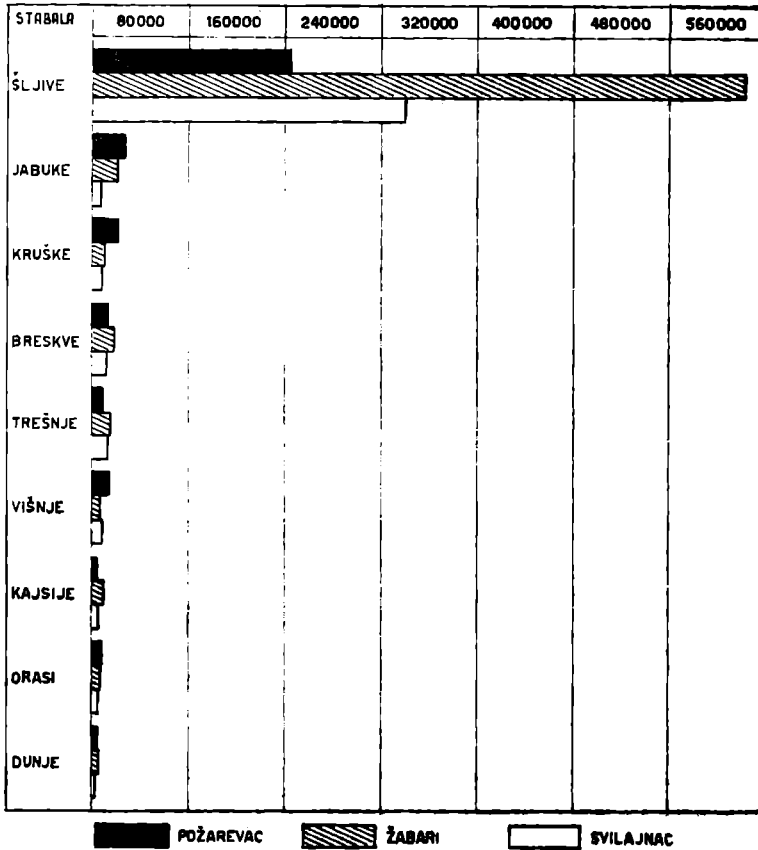
Средњи принос воћа креће се од 8,41 до 13,99 кг по једном стаблу. Од 136.238 мц, колико износи производња воћа, на шљиву отпада 77,47%, јабуке 5,71%, брескве 3,57%, трешње 3,54%, крушке 3,45%, вишње 203%, орахе 2,02%, кајсије 1,43% и остало воће 0,78%.

Преко 93% произведених шљива се прерађује, и то 98,19% у ракију, 1,65% у пекмеz и 0,16% се суши, а остатак од 6,43% троши се у

* По подацима Завода за статистику СР Србије (27).

** Из материјала Завода за план НО Пожаревац (33).

свежем стању. Ракије од шљива се производи 16.552 хл годишње, од чега 38,80% у комуни Жабари, 27,69% у комуни Свилајнац и 35,51% у комуни Пожаревац. Од осталог воћа производи се ракије 61 хл. Сувих шљива се производи 45 мц. Осталог сувог воћа производи се 15 мц.

Ск. 2. — Укупан број стабала воћа у појединим комунама

Од травних површина, које заузимају 6.187 ха или 7,06% од укупног пољопривредног земљишта, преовлађују ливаде. Последње заузимају 76,50% стално зелених површина. У поређењу са предратним стањем, смањен је данас стално зелени ареал за неких 1605 ха у корист других категорија земљишта. Највеће смањивање исказује се код пашњака, који су до другог светског рата местимично заузимали топографски погодне површине за подизање плантажа сталних култура; њихова површина је смањена за близу 1.400 ха, тј. на 1.454 ха према 2.843 ха у 1939/40. год. Упоредо са смањивањем ареала стално зелених површина, нису опали и приноси сена по 1 ха. Штавише, просечни приноси сена по 1 ха ливада према

1940. год. у комуни Жабари и Пожаревац су повећани од 4,6—14,7 на 16,5—20,4 мц. Производња ливадског сена у 1965. год. је износила 77.695 мц; само сена са пашњака је исте године добивено 10.951 мц. Просечан принос сена са 1 ха ливада износи 15,5—20,4 мц а са пашњака 4,9—10,2 мц.

Искоришћавање вода и шумског земљишта

Комуне Свилајнац, Жабари и Пожаревац богате су подземним и речним водама. Међутим, у XIX веку ове природне погодности су се недовољно користиле. Свилајначко и Пожаревачко Поморавље сваке године бар једанпут је плавила В. Морава, а од тога су пољопривреда и насеља трпели огромне штете. Непосредно после другог устанка због поплава врло често су била и пресељавања становништва из најнижег у највиши део алувијалне равни В. Мораве. Из рапорта Јосифа Милосављевића кнезу Милошу, од 10. априла 1822. године, види се како се половина становништва из села Ореовице иселила на пут између Жабара и Прова (40). Стога је још крајем XIX и почетком XX века питање комплексне заштите источног дела Доње Мораве од поплава било предмет многих и честих интерпелација у Скупштини (35). Године 1929. били су израђени планови за обезбеђење од В. Мораве и требало је да се приступи раду на чишћењу и регулацији корита од ушћа до Љубичевског моста. Међутим, како је комитет за јавне радове при Министарству социјалне политике доделио свега 50.000 дин. (35), извршено је само осигурање обале В. Мораве код Ливадичког гробља. Идуће, 1930. год. одбрана је започела изградњом локалних насипа низводно од Пожаревца.

У односу на предратне године, сада се интензивније изводе мелиорације у насељима с десне стране Доње Мораве. Недавно у том циљу Извршно веће СР Србије основало је и специјалну Дирекцију за уређење слива В. Мораве (39). Досада је ова Дирекција успела да на сектору Дубравица—Кушиљево дојача и изгради насипе за одбрану од максимално запажених вода. Сем тога, на Точку код Александровца и Булињаку изграђени су пратећи насипи (41, с. 34) у дужини близу 15 км. До краја 1966. год. била је предвиђена изградња насипа и узводно од Кушиљева у комуни Свилајнац, где В. Морава плави око 2.000 ха плодног земљишта.

Крајем XVIII и почетком XIX века мочварни терени углавном су коришћени за риболов. У то време је риболов био државни монопол и издаван под годишњи закуп, који је износио између 40 и 550 гроша за једну бару. Ових риболовних бара било је 20, и то: у Жабарима 3, Ореовици, Пољани, Ракињу, Влашком Долу и Ливадици по 2, а Брежанима, Прову, Живици, Породину, Лучицама, Драговцу и Кушиљево по 1. Године 1836. Ђока Савић из Пожаревца узео је под закуп све баре у Брежанима, Пољани, Прову, Ореовици, Ракињу и Жабарима за 1230 гроша. У осталим местима, закупци риболовних бара били су Стева Миловановић из Брежана, Јова Митровић и Пера Раинових из Пожаревца или мештани. Тако је после доношења Хатишерифа 1830 године закупник за хватање рибе у бари зв. Драговица био Спаса Миловановић, мештанин. И у Кушиљево риболовни купац био је мештанин. То се види и из списка издатих бара који је достављен кнезу Милошу после одржане лицитације 13., 14 и 15.

августа 1836. год. По том списку мештанин Вучета Мијатовић узео је у годишњи закуп бару зв. Ново блато у Кушиљевоу за 160 гроша (42).

Нешто је друкчије, међутим, са риболовом од краја XIX века. Са исушивањем знатног броја бара, хватање риба почело је опадати; сем тога, са исушивањем мочварних терена, подесних за разножавање рибљег млађа, услед оскудице у рибљим популацијама, почео је стално да опада и привредни риболов на В. Морави и њеним притокама, особито између два светска рата и после ослобођења 1945. год. Но то не значи да се ова привредна грана не може на њима у већој мери развити, али је потребно само вршити редовна порибљавања. Скоро исти је случај и са Млавом у границама пожаревачке комуне, чије су воде од ушћа Витовнице до Дунава подесне за узгој шарана (33). Услед овога професионални рибари из комуна смештених с десне стране Доње Мораве сада углавном користе Дунав за хватање риба.¹

У све три комуне смештене с десне стране Доње Мораве привредним риболовом се бави око 60—80 рибара. Само рибари из Дубравице на Дунаву ухвате годишње око 2 вагона рибе. Према рибарским проценама, на Дунаву од Дубровице до Речице ухвати са годишње 30—40 вагона сомова и скоро исто толико беле рибе; последње се у мањим количинама суше. Од 100 кг свеже беле рибе добија се 60 кг сољене.

Под шумским земљиштем је 10,16% целокупног земљишта, од чега је 38,86% у комуни Свилајнац, 19,23% у комуни Жабари и 41,91% у комуни Пожаревац (1965. год.). Због великих крчења у XIX и у првој половини XX века шуме су се јужно од Дунава најчешће — као што је то већ раније речено — углавном задржале једино на највишим врховима и стрмим косама од Пожаревца до Свилајнца. У периоду 1945—1965. год. предузет је читав низ мера да се смањи обим сече па су акције усмерене што је више могуће на негу шума, мелиорацију деградираних шикара и стварању најповољнијих услова за природно подмлађивање истих. Међутим, поред свега тога, још увек је висок проценат учешћа ниских шума по површини (61,70%). То се може најбоље видети на примеру пожаревачке комуне, где има 2.976 ха шумског земљишта (5,83%); на једног становника долази 0,04 ха шуме. Од 2.862 ха, колико је обрасло шумом (96,16%), 2054 ха чине ниске шуме, 262 ха пребирне и 542 ха једнодобне; према томе, у овој комуни има 71,77% ниских шума. У комуни Свилајнац овај проценат износи 40,26%, а у комуни Жабари 100,00% (29).

Гро шума у комуни Жабари, Свилајнац и Пожаревац по дрвној маси чине храстови лишћари (45,04%). За њима долазе багрем (15,58%) и топола (7,93%), а на четвртом месту се налазе букве и остали лишћари (31,45%). Међу последњим лишћарима највише има меких, нарочито поред Ресаве, В. Мораве и Дунава, где на пример у Острову на 947 ха шум-

¹ Још у XIX веку, с обзиром на близину Дунава, њега је становништво данашње комуне Пожаревац користило за риболов. У Крагујевац је тада извожена риба из пожаревачке нахије. Јосифовић Димитрије, достављајући 21. априла 1825. године извештај кнезу Милошу, обавештава га како му шаље јесетру. То се донекле може видети и из извештаја Вулета Глигоријевића. По том извештају само 11. новембра 1823. године послато је у Крагујевац 210 ока моруне и јесетре и 19 кутија ајвара (42).

ског земљишта има 12,2 м³ дрвне масе тврдих лишћара, 64,3 м³ тополе и 51,3 м³ осталих белих лишћара (33). У овом делу Доње Мораве извршена су после другог светског рата и највећа пошумљавања. Само агроиндустријски комбинат из Пожареваца у периоду од 1960. до 1963. год. пошумио је 960 ха неплодног земљишта. Нове шумске комплексе, од којих неки имају и по неколико десетина хектара, сачињавају углавном брзорастуће тополе. У плану је да овај комбинат, који има 1580 ха под шумским земљиштем и радионицу за израду дрвене амбалаже на газдинству „Дунав“, за своје потребе засади брзорастућим лишћарима око 3.500 ха неплодног земљишта поред В. Мораве и Дунава од чега око 150 ха у 1965. год. (34).

С Т О Ч А Р С Т В О

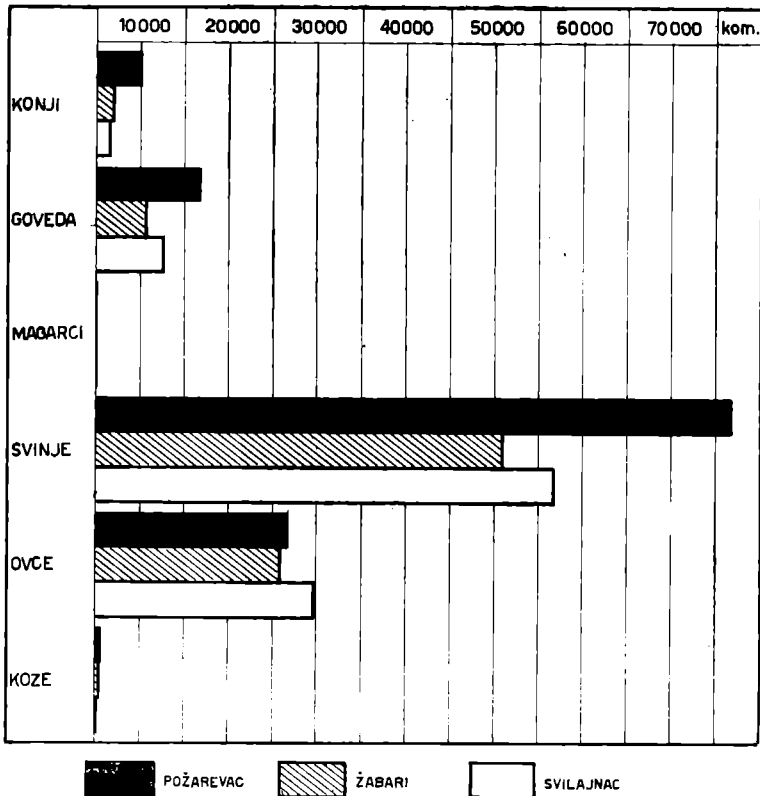
На сваких 100 ха пољопривредног земљишта газдинства у комуни Свилајнац, Жабари и Пожаревац просечно држе 38,84 грла крупне стоке и 272,55 ситне — оваца, коза и свиња. У њима се, у зависности од броја стоке, крмне базе и других погодаба, издвајају два сточарска реона: један мањи, који обухвата Доњу Ресаву, и други пространији, од Кушијева до Костолца, и у једном и у другом реону крмну базу углавном чини разноврсна сточна храна са ораница и ливадско сено. У доњој Ресави претежно је развијено говедарство и свињарство, а од Кушијева до Костолца, поред њих, још у нешто већој мери коњарство и живинарство. Од свих врста крупне стоке највише се гаји рогата, које има 28,70 грла на 100 ха пољопривредног земљишта. У укупном рогатом сточном фонду, који износи 25.169 грла, телад учествују са 43,55%, краве и јунице 54,72%, волови 1,54% и бикови 0,19%.

Преко 50% рогатог сточног фонда отпада на краве; у свим местима заступљене су разне домаће и увозне расе, а од њих нарочито домаће шарено говече у типу сименталац. Још пре десетак година, 1955., на испоставама ветеринарске станице у Костолцу, Жабарима и Александровцу покушано је са вештачким осемењавањем крава. У периоду 1955—1964. год. нарочито су постигнути добри резултати у комуни Жабари. Само од 1955. до 1960. год. вештачки је осемењено у комуни Жабари и Пожаревац 22.999 крава (39). Захваљујући овој форми рада и кооперацији између земљорадних задруга, агроиндустријског комбината „АИК“ у Пожаревацу и индивидуалних газдинстава на увођењу расних говеда последњих година знатно је повећана продуктивност крава, као и продуктивност говедарства уопште.

У периоду 1955—1965. год. упоредо са повећањем броја и оплемењавањем говеда у Пожаревачком Поморављу расла је и млечност крава (33): 1956. год. производња млека износила је на приватном сектору око 700 л по једној крави, а у 1959. већ се повећала на 1.050 л. При управљању привредом непосредно од самих произвођача знатно се повећавала млечност крава и на опшtedруштвеном сектору. Августа 1965. год. она је на пољопривредном добру „Љубичево“ износила 12.367 л млека дневно по једној крави.

И у свињарству је развијена кооперација између опшtedруштвених организација и индивидуалних газдинстава на увођењу високопродуктивних

меснатих свиња. Још 1954. год. прољопривредно добро „Летњиковац“ североисточно од Пожареваца увезло је расу свиња „велики јоркшир“, а 1955. год. сточарски савез из Пожареваца спровео акцију укрштања свиња „моравке“ и „ресавке“ са „корнвалом“ ради обезбеђивања сировина за индустријску кланицу у изградњи. Између 1959. и 1960. год. општредуштвена газдинства из комуне Жабари и Пожаревац увезла су крмаче и нерастове шведске и холандске расе (33) тако да тренутно у фонду свиња Пожаревачког Поморавља на поседима знатног броја газдинстава преовлађују раностасне свиње, поред домаћих — „ресавке“, „моравке“ и др. Исти је случај и у комуни Свилајнац. Ту су у кооперацији још 1959. год. постигнути добри резултати, када је економија пољопривредне школе у Свилајцу уз сарадњу са земљорадничким задругама из околних села набила приплодни материјал белих меснатих свиња из увоза. У плану је да се у ерозивном проширењу Ресаве и читавој комуни Свилајнац кооперативном сарадњом тови око 51.600 свиња годишње; то је и реално, јер се товом свиња не баве само индивидуална газдинства него и задруге. Сада само земљорадничка задруга у Роћевцу има 45 свиња у тову, у Кушиљеву 102, у Војци 170 итд.

Ск. 3. — Укупан број стоке у појединим комунама

На сваких 100 ха пољопривредног земљишта сада се држи 193,40 свиња. Та оптерећеност земљишта фондом свиња често је мања на индивидуалним газдинствима него на неким опшtedруштвеним поседима („Ратар“, „АИК“). Сем тога, исти је случај и са порастом броја свиња последњих десетак година. То је и разумљиво, пошто је највећи број увозом набављених приплодних свиња дистрибуиран на поседима опшtedруштвених организација („Летњиковац“ и др.). Предвиђа се да се у догледно време оптерећеност пољопривредног земљишта свињама путем кооперације још више повећа. Ту су већ постигнути добри резултати уз сарадњу са агроиндустријским комбинатом у Пожаревцу, који је још 1963. године имао склопљене уговоре са задругама, другим привредним организацијама и индивидуалним произвођачима за тов 57.863 свиње. Само из села Смољинца са комбинатом „АИК“ сарађује 62 произвођача, док их је из Сираковца 32. Године 1964. укупна испорука товних свиња из комуна смештених с десне стране Доње Мораве износила је 23.908 грла, од чега у кооперацији 47,93% грла. То се види и из следећег прегледа (29).

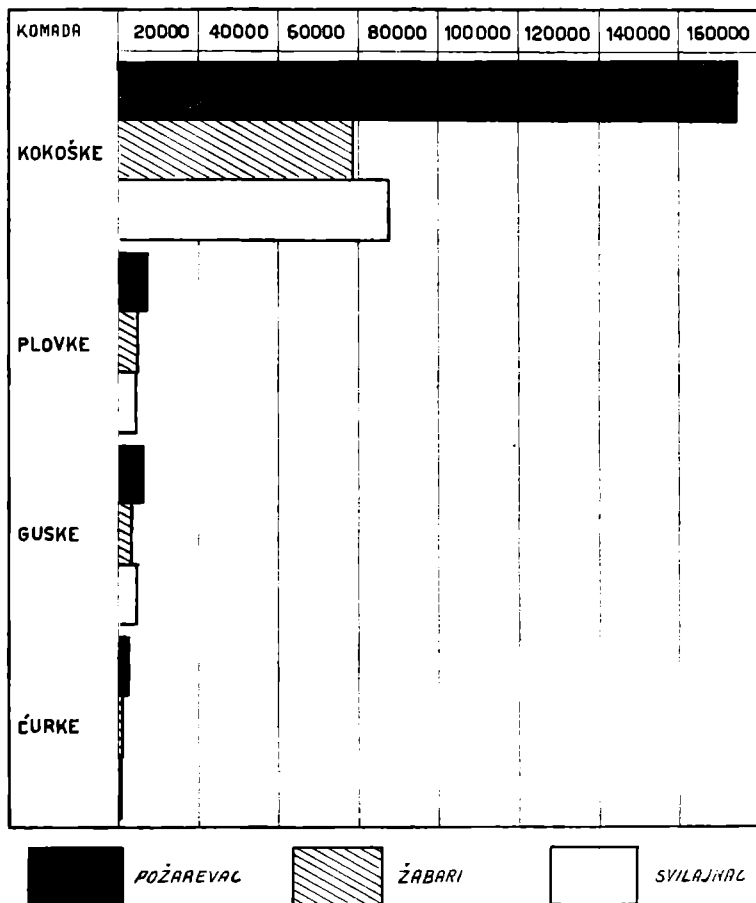
Испорука товних свиња у 1964. год.

К о м у н а	у к у п н о		од тога у кооперацији	
	број грла	тежина у кг	број грла	тежина у кг
Свилајнац	6.064	591.650	3.128	329.300
Пожаревац	10.496	1.080.052	3.907	408.886
Жабари	7.348	752.264	4.425	468.690
У К У П Н О:	23.908	2,423.966	11.460	1,206.876

Нешто друкчије је, међутим, са осталим сточарским гранама, као коњарством и др. Од 1945. до 1965. год., с обзиром на већу употребу трактора у обради земље, развој аутомобилског саобраћаја, изградњу железничке пруге Марковац—Деспотовац и издобрљене поседе, ова сточарска грана последњих година стагнира. Пред увођење комуналног система 1955. год. и непосредно после, месне народне власти предузеле су читаво низ мера у циљу квалитативног унапређивања ове сточарске гране у околини Пожаревца. У том циљу је 1948. год. подељен велики број приплодних расних пастува сељачким газдинствима и пољопривредним добрима у Пожаревачком Поморављу. Уз то, на ергели у Љубичеву отворен је био пункт за вештачко осемењивање кобила. Међутим, поред свега тога из напред наведених разлога постигнути резултати нису ни изблиза задовољавајући. Но, ипак, с обзиром на традицију коју има коњарство у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве, број коња још увек је велики. То је нарочито случај са комуном Пожаревац, где се велики број газдинстава бави узгојем коња и ради спорта. У привредном и културном центру ове комуне сада се једанпут годишње одржавају коњске трке — такмичења за назив „Витез Љубичева“, које треба да послуже као ренесанса коњарства. Данас у комуни Жабари, Пожаревац и Свилајнац има 8.889 коња; на сваких 100 ха обрадиве земље долази 10,45 грла.

У мањој мери је развијено и овчарство. Услед недостатка испаша и сл., бројно стање овчарства се, при управљању привредом непосредно од

самих произвођача, из године у годину стално смањује. Ако узмемо да је 1949. год. индекс био 100, 1964. год. тај индекс је 53. Непосредно после другог светског рата месне народне власти предузеле су биле у границама својих могућности извесне мере да се ова сточарска грана квалитативно унапреди. Још 1947. год. пожаревачки округ је био основао сточарску станицу „Кучајна“ са задатком да, увођењем сврљишког соја оваца уместо прарменке, поправи овчарство у погледу крупноће, млечности, квалитета и квантитета вуне. Досада предузете мере дале су извесне позитивне резултате у квалитету, мада је овчарство још увек екстензивно. Данас се овце највише држе на агроиндустријском комбинату „АИК“, који се бави узорним овчарством и има запат од 8 овнова, 547 јагњаци и 1.172 овце за приплод (1964. год.). На сваких 100 ха пољопривредног земљишта сада се држе 77,09 овце.

Ск. 4. — Однос појединих врста живине

И стање пчеларства није задовољавајуће, мада постоји доста богата и разноврсна пчелиња паша (цвет од багрема и др.). Број кошница је мањи него што је био пре другог светског рата. Ако 1940. год. узмемо као базу онда индекс у 1965. год. износи 83,36. Значи да је потребно још око 1,85 ћерзонки и вршкара на 100 ха пољопривредног земљишта па да се достигне стање какво је било 1940. год. Код просечних приноса меда по кошници стање је нешто боље него у 1940. год. Тако се просечан принос меда повећао од 5,01—6,32 кг, колико је износио 1940. год., на 6,51—8,67 кг тј. увећао се за 23,05—27,11%. Просечни приноси меда би могли бити и већи када би меродавни фактори потпомогли пчеларе да модернизују све кошнице, којих сада има са непокретним саћем 160 комада (1,98%), док их је са покретним саћем 7.915 комада (98,02%).

Што се тиче живинарства, треба истаћи да су пре ослобођења 1945. год. сељачка газдинства у источном делу Доње Мораве гајила живину по свом нахођењу и углавном на заостао начин. Услед овог, као и слабо развијене трговине живинарским производима, развитак ове сточарске гране имао је стихијни карактер. Међутим, после другог светског рата, планским унапређивањем живинарства настају у овом погледу промене углавном у комуни Пожаревац. То се нарочито запажа после оснивања инкубаторске станице у Пожаревцу 1946. год. од стране „Живинопромета“, која је тада имала услужни карактер и била подстрекач увођења расне живине уместо домаћих (34). Касније, на ово је утицало пољопривредно добро у Острву поред Дунавца, које је 1948. г. имало четири живинарника са око 3.000 пловака и гусака (39), а од 1957. и живинарска фарма крај Пожареваца. Под утицајем поменуте фарме потпуно је данас измењена структура живинарства у Пожаревачком Поморављу и сељачка газдинства постепено прелазе на живинарење са хибридном живином. Као предузеће за промет живином „10 октобар“ из В. Плана, тако и ова фарма крај Пожареваца ради данас на унапређивању живинарства у својој околини организовано и плански да се развије производња бројлера — младих товљених пилића. Постигнути резултати су врло добри: сваке недеље произведе се и извезе око 8.000 бројлера за Београд (1963. год.).

Кооперативна сарадња између фарме и индивидуалних газдинстава у комуни Пожаревац веома је развијена. Само у току 1964. год. у кооперацији је произведено 350.000 бројлера, јер фарма највећи део пилића продаје индивидуалним произвођачима. За себе задржава око 4—5 хиљада комада годишње, колико да мења сопствени запат. Сада у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве има 315.257 грла живине. Од тога на кокошке долази 88,94%, на пловке 5,41%, на гуске 4,52% и на ћурке 1,13%.

Око 54,39% живине гаји се у комуни Пожаревац. У овој комуни се налази и Центар за живинарство агроиндустријског комбината „АИК“, подигнут 1965. год. Како је овде уједно и веома развијена производња сточне хране, то у свим местима која гравитирају Пожаревцу постоје могућности за даље повећање броја живине; то и предвиђа план унапређивања сточарства. Капацитет Центра за живинарство је 600.000 бројлера, 7.000.000 јаја и 1.000.000 једнодневних пилића годишње.

ИНДУСТРИЈА, ТРГОВИНА И ЗАНАТСТВО

И н д у с т р и ј а

Услови и развој индустрије. — Околина Свилајнца, Жабара и Пожаревца пружају доста повољне природне и друге услове за развој прерађивачке и остале индустрије. Ови су до увођења комуналног система недовољно искоришћавани због недостатка инвестиционих средстава и сл. У том погледу запажа се већи напредак тек у условима управљања привредом напосредно од самих произвођача, нарочито у доба 1957—1965. год., када су извршена знатна инвестициона улагања у индустрију (33). Због тога, као и због релативно великих количина сировина за прераду, последњих десетак година у овом делу Доње Мораве нагло су се развиле дрвна, прехранбена и многе друге индустријске гране.

Године 1955. власти су усвојиле општу оријентацију на развијању модерније, продуктивније и акумулативније прехранбене индустрије у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве. Међутим, у периоду 1957—1965. год. многа дотадашња занатска предузећа прешла су на систем индустријске производње („Срп и чекић“, „Булињак“ и др.), па је основна индустријска оријентација сада нешто измењена и индустрија има друкчију структуру. Тренутно у свилајначкој, пожаревачкој и жабарској комуни има два текстилна, три дрвна и још десетак разних других индустријских предузећа, погона и комбината. У Свилајнцу, на пример, налази се дрвна индустрија „Црвена застава“ и индустрија грађевинског материјала „Ресава“; у Забели индустријски погон „Препород“; у Пожаревцу месна индустрија „МИП“ итд.

Млинска индустрија. — Околина Пожаревца је велики произвођач стрних жита и кукуруза. То је свакако био и један од разлога да месне власти пре 4 године оснују специјализовано прехранбено предузеће „ЖИТОСТИГ“ у Пожаревцу које, поред ушурне мељаве, врши и трговачку. Године 1960. у насељима која су административно припадала комуни Жабари и Пожаревац налазило се 5 већих млинова капацитета 12—25 т/24 (по 1 у Братинцу, Пожаревцу, Пругову, Жабарима и на Летњиковцу). Само млин у Пожаревцу у периоду од 1956. до 1960. год. произвео је брашна 2.085 тона, и то: 1956. год. — 548 тона, 1957. год. — 469 тона, 1958. год. — 257 тона, 1959. год. — 194 тоне и 1960. год. 617 тона (33).

Капацитет производње „ЖИТОСТИГ“-а је велики — око 4.000 вагона разних прехранбених производа у вредности 3—4 милијарде динара годишње. Поред низа погона, у његовом саставу се налазе три млина (из Пожаревца, Пругова и Братинца по 1), лекара капацитета 2.000 кг за 24 часа и погон за производњу бомбона, ратлука, карамела, обланди и медањака „Младост“; последњи индустријски погон израстао је из мале занатске посластичарске радионице и остварује бруто продукт око 200 милиона динара годишње.

Нешто друкчије је, међутим, са млинском индустријом у комуни Свилајнац, због близине великих индустријских млинских предузећа у Смедеревском и Пожаревачком Поморављу. До другог светског рата на

Ресави и В. Морави од Радошина до Кушиљева постојао је велики брз воденица за тзв. „просту мељаву“. Међутим, после ослобођења 1945. год. електрификацијом насеља уместо „поточара“ и „моравки“ подижу се мали електрични млинови. Од преосталих воденица „поточара“ највећа је тзв. Станојева воденица на Ресави у Свилајнцу. У овој воденици са 6 каменова самеле се 9.000—10.000 кг брашна за 24 часа. У осталим воденицама производња брашна је мања и најчешће износи 3.000—4.000 кг за 24 часа.

Месна индустрија „МИП“ — Пожаревац. — У прехранбеној индустрији, месна индустрија „МИП“ заузима доминантно место не само у комуни Пожаревац, већ и СФР Југославији (33). У редовној производњи је тек од 1960. год. Ипак, и за тако кратко време она се већ афирмисала на тржишту. Изградња предузећа почела је 1956. да би средином 1959. год. било пуштено у пробну производњу. Већ у 1959. год. на кланици „МИП“-а је заклано 1.378 говеда и 34.051 свиња. Капацитет погона је 18.827,8 тона меса годишње.

Године 1963. на кланици је заклано 36.870 грла говеда и 36.395 свиња. Исте године месна индустрија „МИП“ у Пожаревцу је произвела 857.339 кг конзерви, 813.727 кг масти, 392.808 кл лоја и 1.219.640 кг сухомеснате и кобасичарске робе.

Индустрија млечних производа. — Међу млађа прехранбена индустријска предузећа Пожаревачког Поморавља спада и млекара у саставу агроиндустријског комбината „АИК“. У редовној производњи је од 1959. год. Она се већ афирмисала својим производима не само у срезу Смедерево, већ и у читавој Доњој Морави. У току дана преради до 6.000 литара млека. Поред пастеризованог млека, она производи маслац и бели сир.

Капацитет млекаре је мали, па је у могућности да преради само добивено млеко од 500 крава са агроиндустријског комбината „АИК“ у Пожаревцу. Управа „АИК“-а је већ предузела потребне мере да набави нове млекарске уређаје из Шведске и Италије. Реконструкцијом погона знатно ће бити повећана производња. Капацитет нових погона износиће 10.000 литара млека дневно (34). Августа 1965. год., међутим, млекара је прерађивала само 5—6 хиљада литара млека.

Вредност бруто продукта по једном запосленом раднику износи око 4,7 милиона. 1963. године бруто продукт износио је 80 милиона динара (34).

И „Воће комбинат“ спада у млађа индустријска предузећа Пожареваца. Основан је решењем НОО-е Пожаревац тек 16. III 1961. год., али је и за тако кратко време успео да се пробије на нека инострана тржишта. У првој години свога постојања углавном је радио на унапређивању пољопривреде, откупу и пласману пољопривредних производа. Међутим, већ од 1962. год. посвећује знатну пажњу преради пољопривредних производа и за кратко време осваја савремену технологију прераде воћа и поврћа. Капацитети производње у четвртој години његовог рада износили су 1.465.255 кг воћа и поврћа. Исте године вредност производње

економске јединице за производњу прерађевина од воћа и поврћа и производњу сушеног поврћа износила је 102 милиона динара.

Текстилна индустрија. — Поред прехранбене, развијена је и текстилна индустрија. Она је почела да се развија после другог светског рата. Постоје два таква предузећа у Пожаревцу — „Теба“ и „Моравка“. Последње предузеће основано је 1953. год. и спада у ред средњеакумулативних. Број радника у њему порастао је од 1956. до 1960. год. за више од четири пута. У 1956. год. 36 радника у предузећу изаткало је 23.000 м² кудељних стаза и произвело 6.000 м² конфекције. У 1960. год., међутим, 155 радника изаткало је 20.000 м² кудељних стаза и 900.000 м² тканина. Вредност производње у четвртој години рада износила је 113.270 хиљада динара. 1960. године, међутим, бруто продукт се повећао на 440.000 хиљада (33).

„Моравка“ се све више специјализује за производњу тканине и вештачке свиле. Тренутно користи своје капацитете са 84% до 87%, јер су прилично дотрајали. У 1965. год. требало би да произведе 1.250.000 м тканина или за 390.000 више него 1962. год.

У комуни Пожаревац текстилна грана индустрије развијена је још у Забели — у оквиру индустријског погона „Препород“ (43, с. 47).

Индустрија грађевинског материјала. — Крајем 1947. год. у комуни Свилајнац постојала су два погона за израду цигле и црепа (у Свилајнцу и Дубљу по 1). До 1950. год. оба погона су пословала самостално. Априла 1950. год. и један и други погон ушли су у састав столарског предузећа „Булињак“. По ликвидацији овог предузећа погони су издвојени у самосталну организациону јединицу „Ресава“. Његови капацитети износе 4.615.000 цигаља и 1.000.009 црепа годишње.

И индустрија грађевинског материјала „ИГМА“ у Пожаревцу настала је после другог светског рата од више мањих национализованих цигларских погона. Све до 1958. год. „ИГМА“ је производила само пуну циглу. Међутим, од тада проширила је асортиман својих производа и освојила производњу шупље цигле и вучног црепа. Реконструкцијом погона знатно је повећана не само производња већ и продуктивност. Вредност производње у 1956. год. износила је 12.073 хиљаде динара. Три године касније, међутим, бруто продукт се повећао на 53.082 хиљаде динара, док се 1960. повећао на око 89.106 хиљада (33). У укупној производњи шупља опека заузима једно од водећих места.

Дрвна индустрија. — У свилајначкој и пожаревачкој комуни постоје три већа дрвноиндустријска предузећа — „Црвена застава“, „Будућност“ и „Меткор“. Прво је основано после другог светског рата и производи све врсте кућног намештаја типа „Ресава“. Наиме, до 1952. год. у Свилајнцу је постојала једна столарска радионица са заосталим уређајима за израду намештаја („Булињак“). У периоду од 1952.—1962., усавршавањем производног процеса и набављањем нових машина, из ове столарске радионице је израсло данашње предузеће „Црвена застава“. До сада оно је постигло знатне успехе у производњи. Док је у 1955. год.

укупна производња спаваћих соба износила 701 гарнитуру, 1960. год. повећана је на 8120 гарнитура. У истом периоду укупна вредност производње порасла је од 3.527.000 на 515.000.000 дин.

Године 1963. предузеће „Црвена застава“ се интегрисало са дрвним комбинатом из Крушевца. Бруто продукт свих погона износи 2 милијарде динара годишње.

Дрвноиндустријско предузеће „Будућност“ у Пожаревцу основано је октобра 1958. год. У њему је још увек рад више занатског карактера. Колектив је досада уложио 120 милиона динара за реконструкцију погона. Вредност производње у првој години рада износила је свега 91,3 милиона. 1963. године, међутим, бруто продукт се повећао на 195,5 милиона, а 1964. год. на око 294,9 милиона. При томе је конадни намештај основна делатност овог предузећа. Сем ових производа, „Будућност“ производи још намештај у гарнитурима и грађевинску столарију.

И дрвноиндустријско предузеће „Меткор“ основано је после другог светског рата. Пре 7 година „Меткор“ је у ствари био занатско предузеће са малим основним капиталом, примитивно уређено. Тек од 1962. год. ради као дрвноиндустријско предузеће на преради и продаји жилице, сиркове сламе и семена. Поменута година, а нарочито период од 1963. год., представља прекретницу у развоју предузећа. Од тада је производња модернизована увозом машина из Италије. Сем тога, формирањем погона за израду метли, одељења за класирање материјала, погона дрвне прераде и четкаре створена је реална основа за даље повећање производње у наредном периоду. Године 1963. предузеће је имало бруто продукт 353 милиона динара.

У комунама смештеним с десне стране Доње Мораве дрвна индустрија развијена је још у Забели — у оквиру индустријског погона „Препород“ (43, с. 47—49).

Индустрија пољопривредних машина „Морава“. — Пре 19 година, решењем Владе НР Србије, основано је машинско-монтажно предузеће „Срп и чекић“ у Пожаревцу. Из овог више занатског предузећа, коме је 1947. припојен погон за израду виноградарских прскалица у Александровцу, последњих година израсла је модерна фабрика машина „Морава“. Постигнути резултати то најбоље показују. Обим производње из године у годину стално расте, тако да је 1964. био за 413 тона већи у односу на физички обим производње у 1963. год. Док је у 1963. год. производња машина и справа за заштиту биља износила 240 тона, у 1964. год. повећана је на 653 тоне. У првом полугодишту 1965. год. производња по једном запосленом раднику износила је 1,63 тоне.

Године 1964. индустрија машина „Морава“ је ступила у кооперантске односе са италијанском фирмом „Tifone“ за производњу многих пољопривредних машина.

И индустрија за производњу опреме у живинарству је доста добре развијена. Још 1959. год. решењем Секретаријата за привреду НОО-а основано је предузеће „Живиноопрема“ у Пожаревцу са производним задатком — производња целокупне опреме за живинарство.

Поред инкубатора на електрични погон, предузеће производи батерије и остале делове топлотне опреме за живинарство. Недавно је освојило производњу инкубатора на комбиновани погон, који инкубирају све врсте пернате живине и дивљачи. Вредност бруто продукта предузећа у 1964. год. износила је 390 милиона.

Поред Пожаревца, у Забели је такође доста добро развијена метална грана индустрије (43, с. 47). Штедњаци, основни су производ ове индустријске гране у оквиру погона „Препород“.

Графичка индустрија. — „Просвета“ спада у ред већих графичких предузећа у Доњој Морави: остварује бруто продукт од 360 милиона динара годишње. Основана је у 1947. год. у Пожаревцу, али је тек недавно успела да извесно реорганизује начин производње са занатског на индустријски. Продуктивност рада у 1956. год. износила је 7,1 тону по једном запосленом раднику. Године 1960., међутим, продуктивност се повећала на 8,6 тона, док се за 1965. год. планирало 11,0 тона по запосленом раднику (33). У укупној производњи обрасци заузимају водеће место (80%).

У комунама са десне стране Доње Мораве постоји још једно графичко предузеће — „Штампарија 1. мај“ у Свилајци. Основано је после другог светског рата од национализоване занатске радионице и има услужни карактер — врши прераду хартије по наруџбини. Капацитет његових уређаја је мали — око 45 тона прерађене хартије. Техничка опремљеност предузећа је ниска (44). У плану је да се набаве нове машине.

Производња електричне енергије. — До другог светског рата источни део Доње Мораве је био на ниском ступњу електрификације. У том погледу запажа се већи напредак тек после ослобођења 1945. год. Још 1949. год. пуштен је у рад први турбоагрегат термоелектране у Костољцу. То је уједно и прво постоређење за производњу електричне енергије у СФР Југославији са коришћењем угљене прашине за сагоревање. Поред осталог, и због тога је у току 1953. год. извршено спајање термоелектране „Костолац“ са истоименим рудником угља. Из овог предузећа израстао је садашњи индустријско-енергетски комбинат „ИЕК“ у Костољцу. У њему годишњи бруто продукт износи 6,8 милијарди, а доходак — око 2 милијарде динара.

У периоду од 1959.—1964. год. индустријско-енергетски комбинат „ИЕК“ је произвео електричне енергије у износу од 1.436 мегавата, и то: 1959. год. — 224, 1960. год. — 216, 1961. год. — 236, 1962. год. — 233, 1963. год. — 242 и 1964. год. — 285.

Термоелектрана у Костољцу укључена је у електроенергетски систем Србије од 220 и 110 KW. Средином 1965. год. индустријско-енергетски комбинат „ИЕК“, на основу изражене воље радне заједнице путем референдума и одлуке радничког савета, спојио се са осталим термо и хидроелектранама у Србији у једно предузеће. У састав овог новог предузећа поред електране ушао је и угљени басен „Костолац“, који данас заузима једно од водећих места у привреди пожаревачке комуне. Отворен је још 80-их година прошлог века, али је један од значајнијих произвођача

угља у Србији постао тек после другог светског рата. Инвестиционим улагањима у периоду 1946.—1963. год. производња угља повећала се скоро за 4 пута у односу на предратну. У последњих 5 година у комбинату је ископано близу 4,4 милиона тона угља. Досада утврђене резерве угља у Ђириковцу, Костолацу, Кленовнику, Дрмну и Пољани износе 880 милиона тона. У 1963. год. произведено је у комбинату Костолац укупно 1.040.518 тона лигнита, од чега у површинском копу 652.224 тоне, а у јамском 388.294 тона. Најзад, „ИЕК“ има готове програме за нове, још веће производне захвате.

Производња угља у индустријско-енергетском комбинату „ИЕК“

Година	Ђириковац	Производња у тонама		Откоп
		Ст. Костолац	Кленовник	
1955.	—	177.562	126.797	314.812
1956.	—	165.510	119.993	455.845
1957.	7.275	132.227	113.275	496.175
1958.	17.938	111.841	89.582	595.642
1959.	12.331	147.740	28.042	592.842
1960.	62.258	129.099	—	594.089
1961.	104.087	120.095	—	632.328
1962.	180.855	123.278	—	622.391
1963.	293.936	94.358	—	652.224

Зоне радне снаге, сировина и гржишта индустрије. — Укупан број запослених радника у појединим предузећима прехранбене, металне, грађевинске, текстилне и дрвне индустрије креће се од 11 до 1.000. У већини предузећа стручну радну снагу чине радници који стално живе у свилајначкој, жабарској и пожаревачкој комуни. Изузетак унеколико чине индустрије грађевинског материјала „ИГМА“ и „Ресава“. У њима радна снага у знатном броју није из источног дела Доње Мораве, него из околине Лесковца, Враћа, Власотинца, Пирота и Ниша.

Индустријска предузећа се снабдевају сировинама не само из своје уже околине, већ и других крајева државе, па и у иностранству. Тако текстилна индустрија „Моравка“ увози сировине из Мостара и Лознице, док предузећа „Живиноопрема“ и индустријски погон „Препорсд“ из Словеније, Македоније, Босне, северне Србије и иностранства (43, с. 48—49). Супротно „Моравки“, индустрије грађевинског материјала „ИГМА“ и „Ресава“ обезбеђују сировине из уже околине, нарочито са косе „Сопот“.

Месна индустрија „МИП“ снабдева се стоком за клање из Пожаревачког Поморавља, Хомоља, Војводине и Бугарске. У новије доба врло велику пажњу поклања обезбеђивању сировина од сопствених запата на погонима агроиндустријског комбината „АИК“. Исто тако, у циљу обезбеђивања сировина за кланицу агроиндустријски комбинат у Пожаревцу сваке године склапа све већи број кооперативних уговора са задругама, другим привредним организацијама и индивидуалним произвођачима за

одгој и тов стоке. Међутим, и поред свега тога, питање квалитетних сировина за кланицу још увек није у потпуности решено и њени капацитети максимално се не користе.

„Воће комбинат“ прерађује своје властите пољопривредне производе, поред откупљених у северној Србији. Још 1962. год. комбинату је припојен воћно-лозни расадник у Пожаревцу. Комбинат данас поседује 352 ха. То су углавном оранице, воћњаци и виногради. На ораничним површинама комбинат производи поврће и др.

Дрвно-индустријска предузећа „Црвена застава“, „Будућност“ и „Меткор“ снабдевају се сировинама из околине Пожаревца, Крушевца, Словеније и Јужног Поморавља, а термоелектрана „Костолац“ из истоименог рудника угља.

Индустријски производи не служе само за локалну потрошњу, већ се извозе на сва домаћа тржишта, па и у иностранство. То се може најбоље видети на примеру месне индустрије „МИП“ у Пожаревцу. Ово предузеће продаје говеђи и свињски гулаш у свим крајевима државе, а 70% од укупне производње извози на разна инострана тржишта. Само у току 1964. год. на инострана тржишта Европе, Азије, Африке и у САД месна индустрија из Пожаревца извезла је производе у вредности од преко 7 милиона долара. Најбоље финансијске резултате извоза постиже код полуконзерви и конзерви, којих у Енглеску, САД, УАР, Аустрију, Француску и СССР извози око 3.000 тона годишње. На инострана тржишта извози такође и расхлађено месо, које је најбоље потрошаче нашло чак у Шведској, а извози га још у Чехословачку, Немачку, Грчку, СССР и Аустрију.

И индустрија „Морава“ своје производе извози на инострана тржишта, где њени производи имају добру конјунтуру. Преко извозничких предузећа „Агротехна“ и „Агроснабдитељ“ продаје своје производе у Бугарску и Албанију. За њене производе заинтересована је још Пољска, Чехословачка, Конго, Италија, Ирак, Грчка, Румунија, Немачка, Кина, Куба, Индија и УАР. Због добре конјунктуре, дрвно-индустријско предузеће „Меткор“ чак 50% својих производа извози у иностранство. У периоду од 1963. до 1965. год. „Меткор“ је извозио метле у Немачку и Италију, а сиркову сламу чак у САД. Из истих разлога своје производе „Живиноопрема“ извози у Грчку и Ирак, док индустрија намештаја „Црвена застава“ и „Воће комбинат“ извозе у Енглеску, Чехословачку, Немачку и СССР.

Термоелектрана у Костоцу укључена је у електроенергетски систем Србије од 220 и 110 KW. Данас „ИЕК“ упошљава 2.400 радника и службеника. Највећи број радника је из Хомоља (40%). Преко 50% радника запослено је у руднику Ђириковцу (1965. год.).

Т р г о в и н а

Још у XIX веку, нарочито после другог устанка, источни део Доњс Мораве је био познат у Србији по извозу свиња. У то време на хиљаде свиња извожено је у Банат. Непосредно после доношења Хатишерифа 1830. год. кне-

зови Пожаревачког магистрата пишу у Крагујевац: „Има већ петнаест дана... код Дунава до 2.000 комада свиња...” У вези с овим обавештавају кнеза Милоша како су неке свиње „погођене по 68 гроша чивт... но... ни оне погођене а ни оне непогођене... превозити се немогу на скели...” Скелеција Стеван Илијевић, шаљући 18. XII 1827. год. извештај, додаје: „Продате кнежеве свиње барону Арону крупне 110 гроша пар а мање по 82 гроша; и Коцин ортак Миленко продао свиње.” И овце су извожене у Аустрију, али знатно мање него остала стока; на то, углавном, утицала је слаба конјунктура. У регистру пожаревачке нахије налази се забележено 16. маја 1829. год. да је било код трговаца „... до 1.000 овнова; цена им је 7 1/2 цванцика пар; овнови су острижени и сваки дао по 3 оке вуне...” (45). И из извештаја скелеција, послатих између 1828—1834. год. у Крагујевац, види се да је извоз оваца био мали. Из гефтера дубравичке скеле, од 1. јануара до 30. октобра 1834. год., види се да су за десет месеци трговци превезли 290 говеда, 8.225 свиња и само 513 овнова и коза (13, с. 941).

Непосредно после другог устанка, сем стоке, извожени су и други производи. Још 1827. год. за потребе везира извожене су кокошке, јаја и масло из Кличевца. У то доба доста се трговало и дрветом. Године 1822. на 6 лађа извезао је Јосиф Милосављевић топовске кундаке у Београд. У тим првим годинама ослобођења Србије, у Пожаревцу је био жив промет „десечарском храном”, и пред доношење Хатишерифа она је извожена у Видин, Београд и Крагујевац. Само 14. марта 1828. год. извезено је у Београд 43.000 ока брашна и 6.500 ока пшенице (45).

Из Пожаревца, привредног средишта Пожаревачког Поморавља, у време доношења Хатишерифа извожена је храна и стока у све околне турске области. Кнез Милош је у свом налогу ККХХI—1167 од 4. V 1831. ограничио извоз само на видински пашалук. И пре доношења Хатишерифа Турци су из овог пашалука били заинтересовани за увоз „десечарске хране” из источном дела Доње Мораве. Неки Омер-барјактар реиз из Видина још 1823. год. тражио је да купи 50.000 ока кукуруза по 6 гроша за 100 ока; иначе из овог пашалука је увожена со. Године 1821. у Дубравици је била чак задржана лађа са 40.000 ока соли до кнежеве одлуке о куповини. Из тог времена помиње се увоз соли и из Адакала (45).

На почетку XIX века Пожаревац је био једна од „... најзнатнијих трговачких вароши у Србији...” (37, с. 51). Непосредно после доношења Хатишерифа и извршног Царског Фермана 1833. год., кнез Милош је у њему установио вашар за унутрашњу трговину; он се одржавао једанпут годишње и трајао три дана. Године 1844. на вашару је продато 35 говеда, 391 коњ, 4 свиње, 124 јагњета и 44 овце (45). Те године на вашару је било 16 дућана прве и 55 дућана друге и треће класе (46, с. 289). При крају четврте декаде прошлог века мало је било дућана по селима: једно због конкуренције „варошкој трговини”, а друго ради бржег развоја градских насеља. И после укидања турског феудалног система трговци су сами, или по наредби нахијских старешина, отварали дућане само у Пожаревцу. Године 1837. Раиновић Петар и још три трговца су чак у име вароши Пожаревца молили да се укину „три дућана који се налазе у срезу млавском, а наносе штете чаршији пожаревачкој”. Уважавајући њихову молбу, кнез Милош је наредио да се „објави дућанџијама истим, да им од Ђурђевдана т. г. није слободно

држати... дућане... но ако оће дућане држати, нек се селе у чаршију” (45). Ореовчани и Симићани тврде да су се у њиховим местима дућани почели у нешто већем броју отварати тек од 1864/65. године, а нарочито крајем XIX и почетком XX века. И у литератури спомиње се како су 1883. год. Ореовица и Симићево (Ракинац) имали 9 дућана (46, с. 331).

У другој половини XIX и на почетку XX века Свилајнац, Жабарн и Пожаревац били су главни трговачки центри у источном делу Доње Мораве. Још 1836. године кнез Милош је дао право Свилајцу „да може имати три трговачка калауза” (8, с. 230); извоз се обављао — као што је раније речено — преко Дубравице. Главни извозни предмети крајем XIX века била су стрна жита и стока, нарочито из Пожареваца, који је 1896. године од 11.500 становника имао 450 трговаца (47, с. 167). У периоду 1880—1883. год. преко Дубравичке станице извезено је 121.244 комада свиња од чега је „већи део угојен по пожаревачким оборима и извезен... пожаревачким трговцима (38, с. 822—823). Тек између два светска рата отпочела је и трговина индустријским биљем (48, с. 44) и износила неколико десетина вагона годишње.

Непосредно после другог светског рата, с обзиром на опште друштвено-економске услове у Доњој Морави, трговина је представљала нискоакумулативну привредну грану. Због незнатних инвестиционих улагања и расцепкане трговачке мреже на многа предузећа са недовољно стручним кадром и сл., робни промет на мало је био минималан у периоду 1945—1955. год. (Свилајнац и др.). У том погледу запажа се већи напредак тек од друге године увођења комуналног система, нарочито у доба 1957—1963. год., када је извршена реорганизација трговачке мреже у пожаревачкој, жабарској и свилајначкој комуни. Од тада робни промет углавном из године у годину нагло расте, тако да је у трговини на мало већи у петој години увођења комуналног система био за више од два пута већи у односу на промет у 1954. год. Док је у 1954. обим трговине на мало износио 3.410 милиона, у 1960. год. повећан је на 7.236 милиона. Три године касније, међутим, обим промета трговине на мало се повећао на 8.710 милиона, док је обим откупа износио 3.969 милиона. У укупном робном промету комуна смештених с десне стране Доње Мораве Пожаревац заузима једно од водећих места — учествује са 69% (17).

У периоду од 1954—1963. год. број продавница у трговини на мало час опада, час се повећава; нарочито од друге године увођења комуналног система, због реорганизације трговачке мреже. Ако бисмо 1954. год. означили са 100, онда бисмо имали овакву промену броја продавница (17): 1960. год. — 94,2, 1961. год. — 106,1, 1962. год. — 84,9 и 1963. год. — 91,3.

Крајем 1955. и почетком 1956. год. у већини комуна с десне стране Доње Мораве налазило се по преко 50 продавница у трговини на мало. У том погледу постоје знатне разлике између појединих места. Свилајнац, Жабари и Пожаревац, који су привредни, културни и административни центри истоимених комуна и ширих гравитационих подручја у доњовеликоморавској котлини, имају највећи број продавница и робни промет; остала места имају мањи број продавница. Тако, на пример, у другој половини 1960.

год. само Пожаревац је имао четири већа трговачка предузећа, и то: „Агропромет“, „Градски магазин“, „На-ма“ и „Дунав“. Поред ових предузећа, постојала су у комуни Жабари и Пожаревац још и следећа: „Укус“ — Пожаревац, „Рудар“ — Костолац, „9 септембар“ — Жабари и „Новине“ — Пожаревац. Нека од ових предузећа, као на пример „Агропромет“ и „Градски магазин“, имали су по преко 30 продавница, док друга 1 до 25. Највећи број продавница имало је предузеће „Дунав“, чији је број износио 56. У исто време северно од Породина до Костолаца продавница земљорадничких задруга било је 5, а продавница индустријских предузећа 37 (33).

У односу на Пожаревац и Жабаре, трговачка мрежа у комуни Свилајнац пре увођења комуналног система је била нешто мање расцепкана. Међутим, и поред тога, месне власти су у Свилајначком басену још 1957. год. приступиле формирању већих, економски јачих предузећа, која ће моћи да остварују већу акумулацију, а самим тим и повећан обим робног промета. У лето 1960. год. у насељима која се налазе у Свилајначком басену и на десној страни Багрданске клисуре налазило се 14 продавница производних предузећа, 1 продавница занатско-продајне задруге и 47 продавница трговачких предузећа „8 октобар“ и „Ударник“. Робни промет у њима увећао се од 1956. до 1960. год. за 193,6%. У 1957. год. 61 запослен радник у трговини остварио је промет 612.417 хиљада. У 1959. год., међутим, 79 радника остварило је промет 689.296 хиљада. Вредност робног промета у 1960. год. износила је у трговини на мало 931.000 хиљада, док се за 1965. планира на око 1.290.000 хиљада (44). У укупном робном промету комуне Свилајнац трговина на мало учествује са 62,0%; од 2.880 милиона, колико је износио робни промет у 1963. год., на откуп отпада 1.071 милион (17) — 37,2% од укупног.

Нешто друкчије је, међутим, са прометом на пијацама и вашарима. Годину дана после увођења комуналног система, септембра 1956. год., по промету на сточним и зеленим пијацама Свилајнац, Жабари и Пожаревац спадали су међу првим местима у Доњој Морави. На ово је утицала релативно велика пољопривредна производња у њиховим гравитационим подручјима, пространа зона тржишта и ниске продајне цене појединим производима. Али отада настају у овом погледу промене, због тога што се почињу све више да баве откупом пољопривредних производа земљорадничке задруге. То се нарочито запажа од осме године увођења комуналног система, откада пијаце углавном служе за подмиривање потреба локалних потрошача и размену пољопривредних производа између самих произвођача ратарских производа и одгајивача стоке, док се целокупан извоз обавља углавном преко земљорадничких задруга. Само у 1964. год. откуп пољопривредних производа у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве је износио 53.400 хиљада нових динара, и од тога 49,40% у комуни Пожаревац, а 50,60% у комунама Жабари и Свилајнац; од 26.380 нових динара, колико је износио откуп пољопривредних производа у комуни Пожаревац, на житарице долази 23,7%, стоку 54,5%, живину и јаја 5,4%, млеко и млечне производе 4,2%, поврће 1,3%, воће 0,5%, алкохол 0,1% и остале производе 10,3% (16).

Занатство

Занатство је непосредно после другог светског рата било слабо развијено. Наиме, у послератном периоду све до увођења комуналног система занатство је стагнирало, јер у ову привредну грану од 1945. до 1955. год. тако рећи нису ни вршена инвестициона улагања. Међутим, отада почиње постепено да се развија производно-услужно занатство. То се може најбоље видети на примеру Пожареваца и насеља која њему гравитирају, где је већ 1960. год. било 20 занатских организација, од чега 13 производно-услужног карактера (33). У овом делу Доње Мораве после увођења комуналног система 1955. год. — као што је већ раније речено — неке производно-занатске организације прешле су и на систем индустријске производње („Будућност“, „Метал“). Слично је и у комуни Свилајнац, где је у периоду од 1952. до 1962. год. усавршавањем производног процеса и набављањем нових машина занатско-столарско предузеће „Булињак“ прерасло у фабрику намештаја „Црвена застава“.

Године 1964. у комунама смештеним с десне стране Доње Мораве је било 1.184 занатске радње и од тога 39% у комуни Пожаревац, а 61% у комунама Свилајнац и Жабари (29). Међутим, и поред овако великог апсолутног броја занатских радњи, још увек нису заступљене све гране занатских делатности. Сем тога, треба посебно истаћи да досадашња инвестициона улагања још увек нису у већини насеља пропорционална потребама за знатним бројем занатских услуга, док је регионални размештај броја радњи неравномеран, због тога што је последњих десетак година ова привредна грана доживела ренесансу углавном у Пожаревацу и Свилајнцу — највећим привредним, културним и административним центрима у источном делу доњовеликоморавске равнице. Сем текстилних, нарочито кројачких, у овим насељима има доста дрвнопрерађивачких занатских радњи (столарских и др.) Електротехничке и хемијске занатске радње такође се налазе углавном у Свилајнцу и Пожаревацу, јер служе обично за подмиривање потреба потрошача шире околине, док се коларске и ковачке налазе најчешће по селима. Сада су од занатских радњи најзаступљеније дрвнопрерађивачке (17,7%), текстилне (15,9%) и металопрерађивачке (49,4%). Од осталих највише има занатских радњи за производњу прехранбених производа. По гранама делатности занатски радници највећим делом су упослени у радњама грађевинског занатства (36,2%), прехранбене (15,2%), текстилне (10,1%) и дрвно-прерађивачке делатности (7,2%), а у свим осталим свега — 31,3% (29).

Ученика у занатским радњама највише има у металопрерађивачкој и текстилној делатности — 55 (59,8% од укупног броја). Сем њих, знатан број ученика имају и радње намењене за личне и друге услуге — 14 (15,2%). План унапређивања занатства предвиђа повећање броја ученика у свим занатским делатностима, нарочито прехранбеној, где данас тако рећи и нема занатског подмлатка.

Народни доходак од занатства и комуналних делатности износи 1096 милона (3,5% од укупног), и од тога 52,7% отпада на друштвени сектор, а 47,3% на приватни (1964. год.). Две трећине од укупног дохотка отпада на комуни Пожаревац, а остатак на Жабаре и Свилајнац (16).

С А О Б Р А Ђ А Ј

Још у почетку је речено да су крајем XVIII и почетком XIX века повољне природне могућности за изградњу комуникација недовољно искоришћаване. Године 1826. колима се могло једино путовати од Медвеђе преко Свилајнца до Пожаревца и од „Пожаревца до Голупца... Остали путеви у крчевинама били су пешачке стазе... покривене... камењем” (49, с. 31). Колико су комуникације у овом периоду биле рђаве, најбоље се види по томе, што су чак представници власти путовали на коњима. И сам кнез Милош такође је, „путовао на коњу; само су једне врло лаке и од невелике цене каруце ишле за њим, у које би он седао тек кад падне киша. Пратиоци... његови сви су јахали на коњима” (24, с. 1061). У циљу побољшања саобраћаја, још између 1815. и 1839. год. издаване су „наредбе о грађењу путева...” (50, с. 26). 1837. године, када је требало да књегинја Љубица иде у бању, лично кнез Милош је наредио да се спреме 12 кочија и прочисти пут (45). Члан Пожаревачког магистрата Стеван Јевтић, шаљући 6. септембра 1838. године извештај по наређењу бр. 2710, што га је добио од Народног суда у Крагујевцу, пише: „Примивши магистрат овај... предписаније... за оправљање друмова, како овуда у вароши Пожаревцу... тако и... извана... капетану Петру Милићу исти... налог саопштило је одма” (45). Међутим, поред тих и ранијих наредби, требало је да прође доста времена после доношења Хатишерифа до изградње насутих путева. Због тога, и због неразвијених производних снага, саобраћај се углавном обављао коњима. Изузетак је чинило Пожаревачко Поморавље у границама млавског среза, где су још пре 1837. год. доста у употреби била кола. И из неких извештаја кнезова, послатих после другог устанка Народном суду у Крагујевац, види се да је било доста кола у Кличевцу, Речици, Костолцу, Маљуревцу и Дрмну. Из извештаја Пожаревачког магистрата, од 28. новембра 1822. год., види се да је Јосиф Милосављевић употребио 59 кола за превоз 139 комада олова и 7.668 ока соли (45).

У другој половини XIX века извршена је реконструкција многих путева „крченика” или су изграђени нови; они најбољи водили су поред Ресаве и В. Мораве. Због тога је и разумљиво што су комуне смештене с десне стране Доње Мораве већ на почетку XX века и између два светска рата биле испресецане густом мрежом „јавних друмова” и „сеоских путева”.

Непосредно после другог светског рата саобраћај је из године у годину стагнирао услед незнатних инвестиционих улагања и сл. После увођења комуналног система 1955. год., с обзиром на нагли развој индустрије и већи промет робе и путника, он добија нешто већи привредни значај. Но, ипак, с обзиром на незнатна вишегодишња послератна инвестициона улагања, саобраћај још увек представља нискоакумулативну привредну грану. За период по увођењу комуналног система у пожаревачкој, жабарској и свилајначкој комуни нарочито је значајан развој аутомобилског саобраћаја, који је сада опремљен бројним возним парком, и, као такав, чини значајну допуну железничком саобраћају. Међутим, иако је у условима управљања привредом непосредно од самих произвођача дошло до битних измена у структури саобраћаја, данас се ипак још увек у промету путника и робе у знатној мери користи железнички саобраћај.

Између 1920. и 1949. год. у насељима пожаревачке комуне изграђене су пруге нормалног колосека (33). Пре свега, то је пруга Београд — Ку-

чево, која иде од М. Крсне преко Пожареваца. Друга значајна пруга сада јесте „костолачка“ која води од Пожареваца до Костолца. Иако је ово само прикључак пруге М. Крсна—Пожаревац, њен привредни значај је велики. Поред ових, значајна је још пруга Марковац—Свилајнац—Деспотовац у комуни Свилајнац. Откада је изграђена „ресавска“ пруга, после другог светског рата, транспорт робе железницом из источног дела Доње Мораве повећао се за 26,1%. У 1964. год., на пример, превезено је 963 хиљаде тона разне робе.

Густина мреже друмова највећа је у алувијалној равни поред В. Мораве и Ресаве. Ту се стичу многи друмови и железничке пруге, које долазе из централне и северне Србије, па се, преко најважнијих привредних, административних и културних центара комуна смештених с десне стране Доње Мораве — Пожареваца и Свилајнца — упућују ка источној Србији. Нарочито је значајан пут првог реда, који води од Смедерва преко Осипаонице до Пожареваца, а затим до Кучева. Други важан пут, који спаја центре северне Србије и источног дела Доње Мораве води такође преко Осипаонице (Смедерево—Осипаоница—В. Плана—Жабари). Поред ових, значајни су још путеви другог реда Костолац—Жабари—Свилајнац и Свилајнац—Медвеђа. И један и други омогућавају жив саобраћај нарочито током летњих, пролетњих и јесењих месеци, за време пољопривредних радова, када се преко њих одлази из насеља на пољопривредне површине.

Не постоји значајни подаци о бруто тонском оптерећењу најважнијих попречних и уздужних саобраћајних артерија, али је она у сваком случају знатна. Изградњом савременог пута Београд—Ниш, после другог светског рата, просечно бруто оптерећење повећано је на свим прикључним путевима из Доње Ресаве и Пожаревачког Поморавља за преко 20%. У комуни Жабари, напр., укупно бруто оптерећење на путу Жабари — В. Плана износи 2.934 т/к (51).

ЗАКЉУЧАК

Упоредујући међусобно комуна смештене с десне стране Доње Мораве: Свилајнац, Жабари и Пожаревац, види се да им је развој производних снага у условима управљања привредом непосредно од самих произвођача доста разнолик и са јако великим успонима у појединим привредним гранама (индустрија и др.). Овако нагли развој извесних привредних грана је условљен: великим инвестиционим улагањима, изразито слабом неразвијеношћу индустрије до 1955. год., формирањем крупних пољопривредних добара као и специфичним обликом управљања привредом у условима комуналног система — у коме су последњих година у појединим комунама ангажована сва расположива средства, нарочито материјална, за бржи развој индустрије и већине осталих привредних грана. Захваљујући овим и другим елементима, а нарочито великим инвестиционим улагањима, последњих десетак година је нагло порастао народни доходак. То се нарочито запажа од 1957. год., када су многа дотадашња занатска предузећа прешла на систем индустријске производње, па је индустрија у појединим насељима постала водећа привредна грана. Касније, на ово је утицао агроиндустријски ком-

бинат „АИК“ (Пожаревац), а у знатној мери и индустријско-енергетски комбинат „ИЕК“ (Костолац).

Као резултат свих тих промена у привредним односима, које су се одиграле у условима комуналног система од 1955. до 1965 год., измењена је економска структура комуна смештених с десне стране Доње Мораве. Али, и поред свих тих промена у привредним односима, све комуне још увек немају индустријско-пољопривредни карактер, јер се после другог светског рата индустрија углавном развила у Пожаревцу.

Сагласно свему томе Пожаревац је комуна комплексног, индустријског, пољопривредног, трговачког, саобраћајног и занатског типа, чији је развој условљен првенствено прехранбеном и другим индустријским гранама; Жабари је комуна пољопривредног типа; а Свилајнац је комуна пољопривредно-индустријског типа, чији је развој условљен у првом реду пољопривредом и дрвном индустријом.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. М. Лутовац: Слив Млаве, Зборник радова Географског института САН, Београд, 1954. год., књ. 9.
2. Б. Ж. Милојевић: Долине Велике Мораве, Зборник радова Географског Института САН, Београд, 1951. год., књ. 3.
3. О. Савић: Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве, Посебно издање Географског института САН, Београд, 1955. год., књ. 7.
4. Д. Дугоњић: Биљно-географски и привредно-географски појаси у околини Пожаревца, Зборник радова Географског института САН, Београд, 1951. год., књ. 3.
5. Ђ. Паунковић: Рељеф слива Ресаве, Посебно издање Географског института САН, Београд, 1955. год., књ. 5.
6. Савезна управа хидрометеоролошке службе ФНР Југославије: Прилози познавању климе Југославије, Београд, 1952. год., књ. 1. Види још: Падавине у Југославији — резултати осматрања за период 1925—1940., Београд, 1957. год., књ. 2.
7. М. Милосављевић: Температура ваздуха као вегетациони чинилац у НР Србије, Гласник Српског географског друштва, св. XXIX-бр. 2.
8. С. Мијатовић: Ресава, Насеља и порекло становништва, Београд, 1930. год., књ. 26.
9. Д. Марјановић и М. Вукчевић: Биланс и режим вода Велике Мораве, Београд, 1960. год., Саопштења 20—21.
10. Савезни хидрометеоролошки завод: Хидролошки годишњак за 1961. год., Београд, 1963. год.
11. Институт за педологију и агрохемију: Педолошка карта басена реке Велике Мораве, Београд — Топчидер, 1959. год.
12. Хидрометеоролошка служба ФНР Југославије: Годишњак температуре земљишта, Београд, 1957. год.
13. М. Петровић: Финансије и установе обновљене Србије, 1898. год., књ. II.
14. Ј. Гавриловић: Речник Србије (Географско-статистички), Београд, 1846. год.

15. Статистика пописа становништва за 1921, 1931, 1948, 1953. и 1961. год.
16. Социјалистичка Република Србија -- Републички завод за статистику: Општинска статистичка документација, Београд, 1966. год., св. 26.
17. Статистички годишњак СФРЈ за 1961, 1962, 1963, 1964. и 1965. год. Види још Статистички годишњак НР Србије, Београд, 1955. год.
18. М. Петровић: Финансије и установе обновљене Србије до 1842. год., Београд, 1901. год., књ. I.
19. Државни архив -- Београд, Протокол спахиских прихода -- нахија пожаревачка.
20. Државни архив -- Београд, ККХХII-114.
21. Државни архив -- Београд, Протокол добара кнеза Милоша Обреновића откупљених од стране државе 1837. год. Види још архив КК-1911. и 1868.
22. Државни архив -- Београд, Државна добра округа пожаревачког књ. XII.
23. Државни архив -- Београд, КК ХХI-567 (регистар пожаревачке нахије са Поречом), ККХХI-473 и ККХХII-131.
24. М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд, 1876. год.
25. Државни архив -- Београд, ККХХI-817.
26. Статистички уред НР Србије: Претходни резултати пописа стоке, Београд 1949. год., св. 48.
27. Завод за статистику СР Србије: Статистика пољопривреде за 1965. год. (необјављени подаци).
28. Савезни завод за статистику (докумнат електронског центра); Попис индивидуалних газдинстава у 1960. год. (Свилајнац, Жабари, Пожаревац).
29. Социјалистичка Република Србија -- Републички завод за статистику: Општинска статистичка документација св. бр. 10, 16, 18 и 24, Београд, 1965. год.
30. М. Миладиновић: Пожаревачка Морава, Насеља и порекло становништва, књ. ХХV, Београд, 1928. год.
31. Управа државне статистике: Статистички годишњак краљевине Србије, Београд, 1904. год., књ. 5.
32. Министарство пољопривреде и исхране: Статистика пољопривредне производње у Србији и Банату за 1940. год., Београд, 1944. год. Види још пољопривредну годишњу статистику за 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938. и 1939. год.
33. Завод за план НО Среза Пожаревац: Документациони материјал уз нацрт друштвеног плана привредног развоја на подручју среза Пожаревац за период 1961—1965. год.
34. Весник агроиндустријског комбината „АИК”, Пожаревац, 1963. год.
35. Грађанин, Пожаревац, 1912, 1924—1941. год.
36. Државни архив -- Београд, ККХХI-469.
37. Ј. Вујић: Путешествије по Србији, књ. I.
38. В. Карић: Србија, Београд 1887. год.
39. Реч народа, Пожаревац. 1949—1959. год.
40. Државни архив -- Београд, ККХХI-342.
41. В. Маричић: Регулација и одбрана од поплава у сливу Велике Мораве, Београд, 1964. год.
42. Државни архив -- Београд, ККХХII-1476, ККХХI-436 и ККХХI-472.
43. М. Весић: Забела, Гласник Српског географског друштва, св. XLIV -- бр. I.
44. Друштвени план привредног развоја општине Свилајнац за период 1961—1965. год., Свилајнац, 1961. год.
45. Државни архив -- Београд, ККХХII-172, ККХХI-1167, ККХХI-412, ККХХI-230, ККХХII-61, ККХХI-1864, ККХХI-345, ККХХI-655, ККХХI-321, ККХХII-195, ККХХI-382, ККХХI-1922, ККХХI-1917, ККХХII-230 и МУД-1844-- и 4393-ХIII-110 Види још ККХХI-634, ККХХI-860 и ККХХI-36 (регистар пожаревачке нахије са Поречом 1816—1813).

46. М. Вучо: Распадање еснафа у Србији, Београд, 1954. год., књ. 1.
47. F. Kanitz: Serbien Land und Bevölkerung, kn. I ,II, 1904. год.
48. М. Савић: Наша индустрија, занати, трговина и пољопривреда, Сарајево, 1930. год., VIII део.
49. Б. Дробњаковић: Путевима наше земље, Београд, 1952. год.
50. Т. Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша — културне прилике од 1815. до 1839. године — Београд, 1922. год.
51. Савезни завод за статистику: Бројање саобраћаја на путевима 1960, Статистички билтен бр. 245.
52. М. Костић: Кушиљево (прилог проучавању постанка и развјитка великоморавских села), Гласник Српског географског друштва, св. XXXIX, бр. 1, 1959.
53. М. Пурковић: Пожаревац, Пожаревац, 1934. год.

R é s u m é

MIROSLAV MILOJEVIC

SVILAJNAC, ŽABARI ET POŽAREVAC

— Une contribution à la géographie économique des communes dans la région de la Morava —

Svilajnac, Žabari et Požarevac, communes dans la RS de Serbie, sont situées du côté droit de la Grande Morava, dans le cours inférieur de ce fleuve. Dans les parties centrale et septentrionale de la commune de Svilajnac se trouve le plus grand élargissement de la Resava, produit par son érosion et dans la partie méridionale est entaillé le défilé de Bagrdan. La partie occidentale et plus basse des communes de Požarevac et Žabari représente une plaine alluviale, haute en moyenne de 76 à 80 m.

La température annuelle moyenne varie entre 11,3° et 11,4°. Le mois le plus chaud est juillet avec la température mensuelle moyenne de 22,2° et 22,4°; vient ensuite août (20,8° à 21,3°). Le plus froid est le mois de janvier — de 0,2° à 0,8°. Le nombre de jours sans gel au cours de l'année est considérable, entre 198 et 205 et la quantité annuelle de précipitations est de 586 à 622 mm.

Les hautes eaux dans les rivières apparaissent au printemps. Dans la période de 1923 à 1956 on a enregistré 14 inondations catastrophiques de la Grande Morava.

La couverture pédologique manque considérablement d'unité il y participe plusieurs types pédologiques parmi lesquels le terreau est le plus important. Jusqu'au commencement du XXe siècle les sols se distinguaient par un haut pourcentage de contenu de l'humus. Cependant, depuis ce temps, ils furent dégradés pour une bonne part. Au cours de dix dernières années, sous l'influence des coopératives agri-

coles, les économies paysannes commencèrent à utiliser en masse les engrais chimiques pour l'amélioration de la composition physique du sol.

Les conditions sociales et économiques ne sont pas uniques non plus; ce sont précisément les différences de la densité de population, la variété des rapports de propriété et de l'équipement des producteurs de divers moyens de production qui caractérisent les facteurs socio-économiques des communes situées du côté droit de la Grande Morava.

Vers le milieu du XIXe siècle les agglomérations ayant été administrativement attribuées, en 1955, aux communes de Svilajnac, Žabari et Požarevac, comptaient 35.552 habitants; il y avait 32,8 habitants par 1 km². En 1931 il y avait 106.903 habitants et en 1961 124.868. Požarevac est la commune dont la densité de population est la plus grande avec 167,6 habitants sur 100 ha de surfaces agricoles; dans la commune de Svilajnac il y a, sur cette même étendue, 130,5 habitants et dans la commune de Žabari 110,8.

Parmi les propriétés individuelles il y en a 73,1% avec une superficie de 0,1 à 5,0 ha et 26,9% de celles dont la superficie est au-dessus de 5,1 ha. Les premières possèdent 48,9% et les secondes 51,1% de la superficie totale dans le secteur privé. Le fonds social et coopératif a été considérablement augmenté ces dernières années et il occupe à présent 16,91% de toutes les surfaces agricoles.

Sur 1 charrue, sans égard au secteur de propriété, viennent en moyenne 6,0 ha de terre labourable resp. 7,1 ha de surface cultivable et sur 1 moissonneuse-batteuse en moyenne 950,4 ha de terre labourable. Dans la seconde moitié de 1954 et au commencement de 1965 sur 1 tracteur venaient 214,7 ha de surface cultivable. Environ 75,2% de propriétés individuelles sont comprises par la coopération.

La surface agricole comprend plus de 81% du fonds total foncier. Par rapport à la condition d'avant-guerre la superficie des surfaces perpétuellement vertes a été réduite de 1605 ha, tandis que la superficie sous les cultures permanentes fut élargie de 45 ha.

Dans la période de 1945 à 1965, vu l'accroissement de la culture des plantes industrielles et des plantes qui amendent la structure du sol, la production végétale des terres arables n'a plus le caractère exclusivement céréaliier d'avant-guerre. Et, pourtant, vu la base étroite de production (0,57 ha de terre arable par 1 habitant) et le caractère extensif prononcé de la production chez les propriétés possédant moins de 3,0 ha, elle a, tout de même, le caractère à peu près égal.

Le total de la production végétale se compose de: 32,4% de plantes alimentaires, 64,06% de plantes fourragères et 3,06% de plantes industrielles; par conséquent, dans la structure de la production végétale il prédomine la culture des plantes fourragères. Environ 69,09% de plantes alimentaires sont produits sur les terres arables.

Dans les communes de Svilajnac, Žabari et Požarevac on élève en moyenne, sur chaque 100 ha de terres agricoles, 38,84 têtes de gros bétail et 272,55 têtes de menu bétail — moutons, chèvres et porcs. On y distingue, en fonction du nombre de bestiaux, de la base fourragère et des autres conditions, deux rayons d'élevage, à savoir: un, plus petit, qui comprend le bassin du cours inférieur de la Resava et l'autre, plus vaste qui, s'étend de Kušiljevo à Kostolac. Dans l'un et l'autre de ces rayons la base fourragère est formée de différents plantes fourragères, produit des terres arables et du foin de pré. Dans le cours inférieur de la Resava il prédomine l'élevage de bovins et de porcs, et dans la zone entre Kušiljevo et Kostolac, outre ceux-ci, dans une assez grande mesure aussi l'élevage des chevaux et de la volaille.

Les conditions favorables pour le développement de l'industrie de transformation et d'autres industries, ont été insuffisamment utilisées jusqu'à 1955 à cause du manque des investissements, etc. Sous ce rapport, on remarque un progrès plus considérable seulement dans les conditions de la gestion directe de l'économie par les producteurs, surtout dans la période de 1957 à 1965, à laquelle furent faits de nombreux investissements dans l'industrie. Pour cette raison, ainsi qu'à cause des quantités relativement importantes de matières premières pour transformation, au cours de la dernière dizaine d'années eut lieu, dans cette partie de la RS de Serbie, un développement rapide de l'industrie de bois, de l'industrie alimentaire et de nombreuses autres branches de l'industrie.

Le nombre total d'ouvriers employés dans les entreprises particulières varie de 11 à 1.000. Dans la plupart des entreprises la main—d'œuvre qualifiée est formée d'ouvriers résidant d'une façon permanente dans les communes qui font l'objet de la présente étude. Les produits de ces industries ne servent pas uniquement à la consommation locale, mais ils sont exportés dans tous les marchés du pays et à l'étranger.

L'exportation des produits agricoles s'effectue en général par l'intermédiaire des coopératives agricoles. Dans une seule année, 1964, la valeur des produits d'agriculture et d'élevage achetés se montait à 54,400.000 nouveaux dinars. Le nombre de magasins dans le commerce de détail tantôt décroît, tantôt augmente, particulièrement à partir de la deuxième année de l'introduction des systèmes communaux, à cause de la réorganisation du réseau commercial.

En 1964, il y avait dans les communes examinées 1184 ateliers d'artisans avec 138 ouvriers employés, à savoir: 39% dans la commune de Požarevac, et 61% dans les communes de Svilajnac et de Žabari. Le nombre moyen d'ouvriers artisanaux employés dans les communes particulières est de 14—71. Selon les branches d'activités ces ouvriers sont employés pour la plupart dans les métiers ayant trait à l'industrie du bâtiment (36,2%).

La densité du réseau de routes est la plus grande dans la plaine alluviale le long de la Grande Morava et de la Resava. C'est là que convergent de nombreux chemins et lignes ferroviaires venant de la Serbie Centrale et la Serbie du Nord pour se diriger, passant par les centres économiques, administratifs et de culture les plus importants des communes étudiées — Požarevac et Svilajnac — vers la Serbie de l'Est.

Požarevac est une commune de type complexe — industriel, agricole, commercial, artisanal et de communications, dont le développement fut en premier lieu conditionné par l'industrie des produits alimentaires et les autres branches de l'industrie; Žabari est une commune de type agricole et Svilajnac de type agricole-industriel, dont le développement est principalement déterminé par l'agriculture et l'industrie du bois.

KARTA ISKORIŠĆAVANJA ZEMLJIŠTA U KOMUNAMA SVILAJNAC, ŽABARI I POŽAREVAC

